

Medîne, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti -Medîne'den Medeniyete-

Bayram Ali ÇETİNKAYA*

Özet

Medine'de neşvünema bulan erdemli tevhid medeniyeti, nihayetinde gelişip tekâmül etmiş ve kemâlâtın zirvesine ulaşip insanlığa adalet, barış ve sevgiyi taşımış ve sunmuştur. Bu evrensel inşa sayesinde ki, uzun tarihi olan yerküre İslâm Medeniyeti'nin bahşettiği barış ve huzuru yüzyıllarca yaşama imkânına kavuşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Medîne, Medeniyet, İslâm Medeniyeti, barış, adalet.

* * *

Giriş

İnsanlık tarihi, aynı zamanda bir medeniyetler tarihidir. Tarih boyunca insan ve toplum, varlık alanında hayatini sürdürmek için bir mücadele ve cehd içinde olmuştur. Akıl sahibi bir canlı olarak insan, cemiyet içerisinde yaşamak zorunda olduğunu ihtiyaçları ortaya çıktıkça ve başkasına muhtaç oldukça daha fazla anlama bilincine ulaşmıştır. İnsanın gereksinimleri sadece maddî ve dışsal ihtiyaçlardan kaynaklanmamaktadır. Nihayetinde farklı ihtiyaçlar, farklı meslekleri; farklı meslekler de farklı uzmanlıkları/ustalıkları zorunlu kılmaktadır. İnsanların ömürleri de bütün meslekleri öğrenmek için yeterli bir süreye ve zamana elvermemektedir. Her halükarda bir insanın bütün meslek ve işleri öğrenmesi ve o sahada yeterli olması imkân dâhilinde değildir. Diğer taraftan, maddî ihtiyaçların dışında bir de erdemlerin gerçekleşmesi ve yaşaması için başka insanların varlığı zorunludur. Eğer başka insanlar olmazsa, insan tek

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

başına iyiliği, hayrı, yani faziletleri nasıl fiiliyata geçirebilecektir. Hâsılı insan cemiyet içinde yaşamak zorundadır.

Cemiyetlerin kemâlata ulaşması da ancak medîne'de yaşamakla/bulunmakla mümkündür. Medîne'de yaşayan toplumlar da nihayetinde medeniyeti inşa edeceklerdir. Ancak her toplum ve cemiyet medeniyet kuramaz. Medeniyet inşa eden toplumların kadîm köklerinin bulunması elzemdir. Kadîm kökleri bulunan her toplum, medeniyet kurma potansiyeline sahiptir. Fakat erdemli medeniyet kuran toplumlar, tevhid kök ve damarına dayanan insan gruplarından teşekkül etmektedirler. İşte bu erdemli medeniyetlerin en sonucusu, medeniyetler medeniyeti olan İslâm medeniyetidir. İslâm medeniyeti'nin en küçük birimi ve temeli ise medîne'dir.

O halde “medîne” ne demektir? Medîne'de esasî hangi ilkelere dayanır? Medîne nasıl oluşur? Medîneyi inşa eden ruh ve zihin ne tür bir vasfa sahiptir? Bu soruların cevabıyla makalemize başlayabiliriz.

I. MEDİNE

“Medîne” kelimesi Arapça'da, *yerleşmek, şehir kurmak kale inşası yapılan her yüksek yer*¹ gibi anlamlarda karşılık bulmaktadır. Kur'ânda medîne ifadesi, devletten ziyade, coğrafi bütünlüğü tanımlayan “şehir” anlamında kullanılmaktadır: “Şehir (Medîne) halkı sevinerek yanına geldi” (Hicr, 67); “Derken şehrin (medîne) öbür ucundan bir adam koşarak geldi...” (Yasin, 20)². Ancak medîne kelimesi, devletin karşılığı olarak da yazılı metinlerde yer almaktadır. Bu kapsamda Fârâbî'nin erdemli medîne/şehir projesi, siyaset felsefesi açısından kayda değer bir modeli içinde barındırmaktadır.

A. Medîne-i Fâzıla (El-Medînetü'l-Fâzıla)

Erdemli medîne/İdeal medîne sözlerinin orijinali olan *el-medînetü'l-fâzıla*³'nın isim mucidi Fârâbî⁴, *şehir (medîne)* kelimesini belli bir gaye ile bir

¹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arap*, III. baskı, Beyrut 1994, XIII, 402; Rağîb İsfahanî, *Müfredât-ı Elhâzî'l-Kur'ân*, tah: S.A. Davudî, Beyrut 1996, 763; Firuzabadî, *Kamus Tercemesi*, İstanbul 1305, IV, 760-761.

² Bayraktar Bayraklı, *Fârâbî'de Devlet Felsefesi*, İstanbul 2000, 35. Kur'ân'da “el-medîne” (şehir) ifadesi on dört yerde (A'râf, 123, Tevbe, 101, 120, Yusuf, 30, Hicr, 67, Kehf, 19, 82, Neml, 48, Kasas, 15, 17, 20, Ahzap, 60, Yasin, 20, Münafıkun, 8); el-medâin” (şehirler) ise üç yerde (A'râf, 111, Şuarâ, 36, 53) geçmektedir.

³ “el-Medînetü'l-Fâzıla, Fârâbî'nin En Mükemmel Devletin Yurttaşlarının Görüşlerinin İlkeleri adlı çok ünlü eserinin çevirisidir. Arapçası, *Mabâdi Arâ Ahl al-Madîna al-Fâdila* adını taşıyan bu eseri dilimize biraz farklı biçimlerde “En Mükemmel Toplumun (veya Erdemli Toplumun veya İdeal Toplumun) Yurttaşlarının Görüşlerinin Ana Özellikleri” olarak da çevirmek mümkündür. Nitekim bu eseri İngilizce'ye çeviren R. Walzer'in onun İngilizce çevirisine yukarıda ilk zikrettiğimiz başlığın İngilizcesi olan *Principles of views of the Citizens of the Best State* adını vermesine karşılık 1949 yılında Kahire'de Fransızca bir çevirisini yayınlamış olan R.P. Jaussen, Youssef Karam ve J. Chala onun *Idees*

şehirde toplanmış olan kimselerin meydana getirdiği “topluluk” olarak tanımlamaktadır.⁵

1. Medenî Siyaset

Fârâbî, özellikle İslâm siyaset felsefesi alanında belli bir çizginin, “medenî siyaset” diye adlandırılmasına uygun olan geleneğin ilk ve en önemli düşünürüdür.⁶ Siyaset ilmi; Fârâbî düşüncesinde, medîne, ümmet, erdem, meslek ve sanat gibi kavramların beraber anıldığı bir disiplindir. Bununla birlikte siyaset ilmi, önerdiği tekliflerle çift âlemin imarını ve erdemin elde edilmesini sağlar. Nihayetinde bu ilim, en yüksek mutluluğun kazanılmasının yöntem ve yol işaretlerini, taliplilerine sunar.⁷

Siyaset ilmi, erdemli olmayan başkanlık mesleklerinin sınıflarını ve kaç çeşit yönetimin bulunduğunu bildirir. Bununla birlikte bu ilim, yöneticilik mesleklerinden her birinin yaptığı icraatların izahlarına yer verir. Erdemli olmayan uygulamaların, davranış ve melekelerin erdemli şehirlerin marazlarından olduğuna; bu şekil kötü yöneticilerin eylemlerinin ve siyasetlerinin erdemli yöneticilik sanatının hastalıkları içerisinde olduğuna yer verir. Dolayısıyla erdemin bulunmadığı şehirlerdeki uygulamalar, icraatlar ve melekeler, erdemli şehirlerin marazları ve zayıf yönleridir.

Siyaset ilmi, erdemli yönetim ve erdemli şehirlerdeki faziletli eylemlerin reziletlere dönüşmesinin sebep ve sonuçlarını tespit etmeye çalışır. Bu ilim, olumsuz gidiş ve gelişmelerin sebep ve sonuçlarıyla yetinmeyerek, mevcut menfi halin rehabilite ve islahına yardımcı olur.⁸ Yani, tes-

*des Habitants de la Cite Vertueuse, yani Erdemli Şehrin Yurttaşlarının Görüşleri olarak kullanılan “madina” (şehir, site) kelimesinin Platon ve Aristoteles tarafından anlaşıldığı anlamda Yunanca “polis” kelimesinin karşılığı olmadığı, onu “rejim, devlet, hükümet, yönetim” olarak anlamak gerektiğini, aynı şekilde yine burada kullanılan “fâzıla” kelimesinin de “erdemli” kelimesinden anlaşılan şeyden hayli farklı olarak “mükemmellik, en üst derecede olma” fikrini içerdiğini, bundan dolayı bu kelimeyi “en mükemmel, ideal” olarak karşılamak gerektiğini söylemektedir. O halde ibarenin ruhunu uygun olarak bu eserin adını İdeal Devlet (veya Yönetim)in Yurttaşların Görüşlerinin Ana Özellikleri olarak karşılamamız en doğru olacaktır.” Bkz. Ahmet Arslan, “Çevirenin Takdimi-Fârâbî Hakkında”, *İdeal Devlet (el-Medînetü'l-Fâzıla)* içinde, II. baskı, Ankara 1997, 22-23 (naklen; Badawi, “Histoire de la Philosophie en Islam II”, 557-558); ayrıca bkz. Erwin I. J. Rosenthal, “The Place Of Politics in The Philosophy of Al-Farabi”, *Islamic Culture*, v. XXIX, No. 3, July 1955, 160-161.*

⁴ *el-Medînetü'l-Fâzıla*'nın Fârâbî'in son eserlerinden olduğu düşünülmektedir. Bkz. Aydın Sayılı, “Fârâbî ve Tefekkür Tarihindeki Yeri”, *Belleten*, c.XV, sayı: 57, Ocak 1951, 24.

⁵ Ahmet Ateş, “Notlar”, *İhsâü'l-Ulûm (İlimlerin Sayımı)* içinde, III. baskı, İstanbul 1990, (5 nolu not), 141.

⁶ Ahmet Arslan, “Çevirenin Takdimi-Fârâbî Hakkında”, *İdeal Devlet (el-Medînetü'l-Fâzıla)* içinde, II. baskı, Ankara 1997, 29. Ayrıca bkz. Muhsin Mahdi, “Science, Philosophy, And Religion in AlFarabi’s Enumeration of the Sciences”, *The Cultural Context of Medieval Learning*, ed. J. E. Murdoch, E. D. Sylla, Dardrecht-Holland 1975, 131-137.

⁷ Bkz. Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, çev: Fatih Toktaş, *Diccan*, sayı: 12, 2002/1, 261.

⁸ Fârâbî *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 269.

pit, teşhis ve tedavinin ana hatlarının belirlenmesini yapan siyaset ilmi, yönetim anlayış ve felsefesinin erdemsiz fiillerden arındırılmasının programını verir.

Siyaset ilmi, erdemli ilk başkanlık mesleğinin en ideal anlamda yapılmasını, ancak bu yönetim sanatının küllî kaidelerinin bilinmesine, nazârî felsefe ve taakkulle bağlantı kurulmasına bağlar. Taakkule gelince; şehirlerde, ümmetlerde, topluluklarda bu sanatın eylemlerinin uzun süre yinelenmesi neticesi tecrübeden elde edilen bir yetenektir. Bu vasıf, eylemlerin, davranışların ve melekelerin cemiyetten cemiyete, şehirden şehire, ümmetten ümmete, kısa ya da uzun bir süre tespit edilmesini sağlayan şartları en iyi şekilde sonuca ulaştırma gücüdür. Siyaset ilmi, bu yetinin ilk yöneticilik mesleğinin teşekkülünü gerçekleştiren bir yeti olduğunu ifade eder. Bu mesleğe tâbi olan kanuna bağlı bir yönetim ise, tabîi olarak felsefe onun için mutlak bir ihtiyaç değildir.

Siyaset ilmi, erdemli şehirler ve ümmetler arasında en ideal ve en erdemli olanının, asırlardır birbiri ardınca ilk başkanın taşıdığı özelliklere sahip olan yöneticilerin bulunduğu şehir ve ümmet olduğunu bildirir. Bununla birlikte bu ilim, ardı ardına gelen yöneticilerin benzer erdemleri taşınması için yapılması gerekenleri ve şehir yöneticilerinin çocukları arasında ilk başkanın vasıflarını sahip bir sultan olabileceği umulan birinde aranması gereken şartları belirler.⁹

2. Siyâset İlmi ve Medîne

Siyaset ilmi, medîne de yaşayanların eylemlerini yönetmeye talip değildir. Yalnız siyaset ilmi, hizmete uygun gruplara varıncaya kadar şehrin mertebelerini yukarıdan aşağıya doğru bir derecelendirmeye tabi tutar. Bu ilim orta derecelerde bulunan şehir gruplarının eylemlerinin, onların aşağısındaki yönetmeye ve üstte bulunanlara da hizmet etmeye elverişli eylemler olduğunu belirler. En üst yöneticiliğe yaklaştıkça, yetkinlik ve yatkinlik dereceleri bu konuma paralel olarak yükselişe geçer; siyaset ilmi, bu son aşamada sultanlık/hükümdarlık derecesine ulaşılacağını açıklar. Sultanlık, insana hizmete uygun bir meslek değildir; o sadece yönetmeye yönelik bir meslek ve melekedir.¹⁰

Nihayetinde siyaset ilmi, medînedeki en alt hizmet mertebelerinden, en üst yönetim mertebelerine doğru bir süreci takip eder. Söz ve nitelik bakımından daha aşağı mertebeden daha yukarı mertebelerine

⁹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 269.

¹⁰ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 272.

doğru ilerleyen siyaset ilmi, sonunda hizmet konumunda olanlara değil de, yönetici olan şehrin ilk başkanına ulaşır:

“Bu dereceden...yani ilk başkanı yöneten aklî bir varlığın (min rûhâniyyîn) derecesine ulaşır. Bu yönetici, güvenilir ruh (er-rûhu'l-emîn) olarak görülen ve şehrin ilk başkanına Allah'ın vahyi(ni) iletmesini sağlayan yöneticidir. (Siyâset ilmi) işte bu yöneticinin derecesini ve ruhânî derecelerinden hangisinde yer aldığını inceler.”¹¹

3. Medîne ve Yönetim İlkeleri

Fârâbî, Yunan siyaset düşüncesindeki *site* ile *devleti* bir tutan anlayışı benimser. Hakikatte onun *milleti* (*ümme*), siyasî bakımdan farklı, fakat kültürel bakımdan benzer devletler topluluğunu anlatır.¹²

Fârâbî'nin yaşadığı çağda, siyaset filozoflarının “medîne” kavramını kullandığı görülmektedir. Bu ifade *site* kelimesiyle karşılık bulmaktadır. Eski Yunan'da *site*, devlet yerine kullanılmaktadır. Günümüzde *politik* ve *polis* kelimeleri, “site ile alakalı” anlamına gelmektedir.¹³

Topluluk, filozofumuz için, *ya aşîret, ya şehir veya bölge, ya büyük bir ümme ya da birçok ümme*ler şeklindedir.¹⁴ Şu halde “medîne” hem şehir devleti, hem de herhangi bir tür örgütlenmiş toplum, etkili bir şekilde yönetilen ve politik olarak bağımsız olan herhangi bir topluluktur.¹⁵ *Medîne*, en küçük siyasî bir bütün olarak; yani ister geniş, ister küçük (devlet) manasında da kullanılabilir.¹⁶

Şehir (medîne) ve millet (ümme) olguları kendisine önemli ve kapsamlı alanlar açan Fârâbî için, aynı amaç ve aynı mutluluğa sahip farklı yerlerde ve coğrafyalarda, birbirinden farklı erdemli şehir ve erdemli ümmetin/milletin bulunması imkân dâhilindedir:

“...İyi bilinen şeyler her millet ve her şehir halkı için, onlarca en iyi bilinen misallerle temsil edilirler. Ancak en iyi bilinen şeyler, çoğu zaman, milletten millete göre az veya çok değişirler. Bundan dolayı bu şeyler her millet için başka bir millet için kullanılan misallerden başka misallerle ifade edilirler. Bundan ötürü de hepsi amaç olarak bir ve aynı mutluluğa sahip olan, aynı amaç peşinde

¹¹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 272.

¹² Harun Han Şirvani, *İslâm'da Siyasî Düşünce ve İdare*, çev: Kemal Kuşçu, Ankara trz., 93 (1 nolu dipnot), 95 (3 nolu dipnot).

¹³ Şirvani, *İslâm'da Siyasî Düşünce ve İdare*, 95 (3 nolu dipnot).

¹⁴ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 258.

¹⁵ Ahmet Arslan, “Açıklama ve Yorumlar”, Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)* içinde, açıklama çev: Ahmet Arslan, II. baskı, Ankara 1997, 243.

¹⁶ Şirvani, *İslâm'da Siyasî Düşünce ve İdare*, 96 (3 nolu dipnot).

*koşan, bununla birlikte dinleri birbirinden farklı olan birçok erdemli millet ve erdemli şehrin var olması mümkündür.*¹⁷

B. Erdemli Medîne/Şehir Anlayışı

Fârâbî'nin medîne'si, "faziletli devletin kaynağı" olarak gösterdiği "demokratik topluluk", Hz. Muhammed'in (s) kurduğu "faziletli devlet'in temelini ve zeminini oluşturan "Medîne" şehrini anlatmaktadır.¹⁸

Şehir, kadîm düşünürler için, insanları barındıran meskeni ve meskenlerin barındırdığı insanların bulunduğu coğrafyayı akla getirir.¹⁹ Ümmet/millet ise, Fârâbî'ye göre, şehir devletinden daha büyük bir birimdir.²⁰

Fârâbî'nin ifade ettiği toplumların listesi, şehir-devletleriyle kayıtlı değildir. Bunun yanında "millet devlet"lerinin ve dünyanın meskun olan tüm bölgelerinin dahil olduğu bir devletin varlığı söz konusudur. Bu devlet, dönemin Roma İmparatorluğu veya Sasanî İmparatorluğu gibi küresel bir güç olan büyük bir imparatorluğa benzer.²¹

İslâm ülkelerinin en bariz vasfı, şehirlerinin görünüşüdür. İslâm coğrafyasında şehirler önemlidir, dinin şehirlere dayanan düşünce yapısı çok sayıda şehrin inşa edilmesine sebep olmuştur. Zaman içerisinde İslâm düşüncesinin kendisi, şehirlerin kurulmasını zorunlu hale getirmiştir.²²

Şimdi İslâm düşüncesinin en önemli siyaset filozofunun mutluluğun elde edildiği/kazanıldığı "erdemli şehri"nin tasvirine geçebiliriz:

Kötülüklerin ortadan kalkmasıyla, şehirler, iyiliklerin merkezi haline gelerek mutluluk denen dünya ve ahiretin en güzel hallerin yaşandığı mekânlar haline gelir. Erdemli/fâzıl şehrin yöneticisi, böyle matlup bir ortamı ve düzeni sağlamakla vazifesini yerine getirmiş olur. "Başkan, mutluluğun kazanılmasında şu ya da bu biçimde yardımcı ve yararlı olanları korumalı ve artırmalı; zararlı olanları yararlı duruma getirmeye çalışmalı, bu mümkün olmazsa, onları ortadan kaldırmalı ya da azaltmalıdır. Erdemli şehir halkının her birinin, varlıkların yüksek ilkelerini, onların mertebelerini, mutluluğu, erdemli şehrin birinci derecede yönetimi ve bu yönetimin mertebelerini bilmesi gerekir. Daha sonra, mutluluğun elde edilmesini sağlayan belirli fiilleri de bilmesi gerekir.

¹⁷ Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, açıklamalı çev: Ahmet Arslan, II. baskı, Ankara 1997, 121.

¹⁸ Fahrettin Olguner, *Fârâbî*, III. baskı, İstanbul 1999, 129.

¹⁹ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, neşr: D. M. Dunlop, çev: Hanifi Özcan, İzmir 1987, 36.

²⁰ Arslan, "Açıklama ve Yorumlar", 243-244.

²¹ Arslan, "Açıklama ve Yorumlar", 242-243.

²² P. M. Holt, A. K. S. Lambton, B. Lewis, "İslâm Toplumu ve Medeniyeti", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, çev: Kemal Kahraman, II. Baskı, İstanbul 1997, III, 339.

Bu fiillerin yalnızca bilinmesiyle yetinilmemeli, onlar yerine getirilmeli ve şehir halkı, onların yapılması doğrultusunda yönetilmelidir.”²³

Yaratılış olarak her insan, neslini sürdürmek ve en mükemmeli elde etmek için birçok şeye muhtaç halde haledilmişdir. Zira insan bunu tek başına sağlayamaz, dolayısıyla birbiriyle yardımlaşan başka insanlara ihtiyacı vardır. *“İnsanların büyük sayıda varlığa gelmesinin ve bazıları mükemmel, bazıları eksik, kusurlu olan insanî toplumlar kurarak dünyanın oturulabilir kısmında (ma'mura) bir araya gelmelerinin nedeni budur.”²⁴*

İnsanların, şehirlerde bir araya gelmesi, âlemin bütününde cisimlerin bir araya gelmelerine benzer. Âlemdaki bir ilkedden, nasıl bütün ilkeler çıkıyorsa ve bunlar belirli bir varlık düzenini meydana getiriyorsa, benzer şekilde toplum ve şehrin içindeki her şeyde, bir ilk önder, sonra onu takip eden önderler, bu önderlere itaat eden şehirliler ve bu şehirlileri takip eden diğer şehirliler vardır.²⁵

Tek bir millet veya tek bir şehir için, ortak olan en faydalı ve en güzel şeyi keşfeden fikrî erdem, siyasî fikrî erdemdir. Fikri erdem bu türü, birçok millet veya bir milletin tamamı veyahut şehrin tamamı için ortak olan ve ancak uzun yıllar içinde değişen şeylerin keşfi ile ilgili olursa, daha çok kanun koyma gücüne benzer. Kısa süreler içinde değişen şeylerin keşfini gerçekleştiren fikrî erdem ise, bütün milletleri veya belli bir milleti veyahut belli bir şehri etkileyen olaylara bağlı olarak ve bu olayları göz önünde bulundurarak zaman ve özel/bireysel tedbirleri almayla ilgili kuvvettir. Bu kuvvet önce ifade edilen kuvvete bağlıdır. Bir şehrin halkı içinde belli bir grupla ilgili erdemli bir amacın gerçekleştirilmesinde en faydalı olan şeyi keşfetmeyi sağlayan kuvvete gelince, o, her biri söz konusu grupla ilgili bir çok fikrî erdemden oluşur. Örneğin ev idaresi ile ilgili fikrî erdem veya askerî fikrî erdem.²⁶ Erdemli şehir de bu siyasî fikrî erdem bir üründür.²⁷

1. Erdemli Medîne/Şehir ve Türleri

Erdemli toplumlar, büyük, orta ve küçük olmak üzere üç çeşittir. Büyük toplum, yerkürenin oturulabilir (ma'mur) tüm bölgelerinde bütün milletlerin bir arada bulunmasıyla; orta toplum, dünyanın bir bölgesinde

²³ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, çev: M. Aydın, A. Şener, R. Ayas, İstanbul 1980, 49-50.

²⁴ Ebû Nasr el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehl'îl-Medîneti'l-Fâzıla*, tah: A. Nasrî Nâdir, VI. baskı, Beyrut 1991, 117; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, açıklamalı çev: Ahmet Arslan, II. baskı, Ankara 1997, 99-100.

²⁵ Fârâbî, *Tahsîlü's-Sa'âde (Mutluluğun Kazanılması)*, çev: Ahmet Arslan, Ankara 1999, 65-66.

²⁶ Fârâbî, *Tahsîlü's-Sa'âde (Mutluluğun Kazanılması)*, 71.

²⁷ Bkz. Bayram Ali Çetinkaya, "Fârâbî'nin Siyaset Felsefesinde Yönetim İlkeleri", *Felsefe Dünyası*, sayı: 47, 2008/1, 52-58.

tek bir milletin biraraya gelmesiyle; küçük toplum herhangi bir milletin yerleştiği bölgede tek bir şehir halkının bir araya gelmesiyle oluşur. Bu üçü, yetkin toplulukları oluşturur. Nitekim, şehir (medîne), yetkinlik sıralamasından ilkini temsil eder.

Köy, mahalle, sokak ve ev (en küçük birlik) kusurlu/eksik bir toplumu meydana getirir. Mahalle ve köy şehir için vardır. Köy, şehirle hizmet ilişkisi içindedir. Mahalle ise, şehrin bir parçası olarak benzer hizmet ilişkisini sürdürür. Sokak mahallenin, ev ise sokağın bir parçasıdır. *“Şehir, bir milletin yaşadığı toprakların bir parçası; millet ise üzerinde yaşanan dünyanın bütün toplumların bir parçasıdır.”*²⁸

Eksik/kusurlu topluluklar içerisinde en yetkin olanı ev topluluğudur. Ev, bir sokakta oturanların bir parçasını temsil eder. Köylerdeki ve mahallelerdeki toplulukların her ikisi de şehrin varlığında önemli paylara sahiptir. Ki bu iki topluluk, şehrin var olması içindir. Yalnız aralarında bir farklılık söz konusudur. Mahalleler şehrin bölümleridir. Dolayısıyla şehrin alanı içerisinde varlıklarını sürdürürler. Köylere gelince, onlar ancak şehre hizmet ederler. Medenî (siyasî) topluluk, ulusun bir parçasıdır. Ulus da çeşitli şehirlere dağılır.²⁹

6. Mutluluğa Ulaştıran Medîne

En üstün iyilik ve mükemmellik, ilk olarak ancak şehirde elde edilir. Şehirden daha küçük bir toplulukta mutluluğa ulaşılamaz. İyilikler, nasıl ki, seçme ve irade ile gerçekleşiyorsa, kötülükler de aynı şekilde gerçekleşir. Dolayısıyla mutluluk her şehirde elde edilmez. *“O halde insanları kendileriyle hakikî anlamda mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım etmeyi amaçlayan bir şehir, erdemli, mükemmel bir şehirdir (el-medînetü'l-fâzıla); insanları, mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım eden toplum, erdemli, mükemmel bir toplumdur. Bütün şehirleri kendileriyle mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım eden bir millet, erdemli, mükemmel bir millettir. Aynı şekilde erdemli, mükemmel evrensel devlet de ancak içinde bulundurduğu bütün milletlerin mutluluğa erişmek için birbirlerine yardım ettikleri zaman ortaya çıkar.”*³⁰

7. Erdemli Medîne ve Canlı Organizma

Erdemli ve mükemmel şehir, bütün azâları canlı varlığın hayatını sürdürmek ve onu bu durumda devam ettirmek için birbiriyle düzen

²⁸ el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 117-118; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 100; Fârâbî, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, 36.

²⁹ Fârâbî, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, 36.

³⁰ el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 118; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 100-101.

içinde yardımlaşan tam ve sağlıklı bir bedene benzer. Vücudun organları birbirinden farklı ve işlevleri birbirinden üstündür. Beden için yönetici organ kalptir ve ona yakın organlar vardır. Bunların dışında derece bakımından ikinci sıradaki organlar bulunur ki, bunlar da birinci sıradaki organların amaçlarına uygun fiillerde bulunurlar. Diğer organlar da kendilerinin derece bakımından üst organların amaçlarına uygun hareket ederler. Böylece, sadece başkalarına hizmet eden, başkasını yönetmeyen organlara kadar gidilir. Bedenin azâları arasındaki sistem, şehir için de geçerlidir. Şehirde âmir olan bir insan ve bu insana yakın olan başka insanlar vardır. Bu insanlardan her biri, kendileriyle âmininin amacına uygun olarak fiilde buldukları bir kabiliyet ve melekeye sahiptir.³¹

8. Erdemli Şehir ve Toplumsal Sınıflar

Erdemli şehir beş bölümden oluşur: En erdemli olanlar, mütercimler, ölçüm işleriyle uğraşanlar, mücahitler ve zenginler.

En erdemli olanlar; hakîmler (hukemâ/filozoflar), amelî hikmet erbabı ve büyük meseleler hakkında fikir sahipleridir. Daha sonra gelen din temsilcileri ve mütercimler; hatipler, edipler, şairler, müzisyenler ve kâtiplerden meydana gelir. Ölçüm işleriyle uğraşanlar; muhasebeciler, mühendisler, doktorlar ve münecimlerdir. Mücahitler; ordu, bekçiler ve bunların sınıfından sayılan diğer kişilerdir. Zenginler; çiftçiler, çobanlar, tüccarlar ve şehirde servet kazanan diğer kişilerdir.³²

Şehrin kısımları ve kısımlarının dereceleri, sevgi bağıyla birbiriyle birleştirilir ve birbirlerine bağlanır. Onlar, adaletle kontrol edilir ve muhafaza edilir.³³ Bundan dolayı adalet, erdemli şehrin temeli ve esasıdır.

9. Erdemli Medîne ve Meslek/Sanatlar

Erdemli şehirde, her insan hangi sosyal statüde olursa olsun, tek bir sanat ve işle uğraşmalıdır. Aksi takdirde o kimseye izin verilmez. Bu kural şu gerekçelerden dolayı konmuştur:

"a. Her insan, her zaman, her iş ve sanat için elverişli değildir. Daha doğrusu, bir insan, bazen, diğer bir işten ziyade belirli bir iş için, diğer bir insandan daha elverişli olur.

b. Bir iş veya bir sanatla uğraşan her insan, kendisini ona vakfedip, çocukluğundan itibaren, başka herhangi bir şeye değil, sadece ona yöneldiğinde, onu

³¹ el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 118-119; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla* (İdeal Devlet), 101.

³² Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 50.

³³ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 52.

daha mükemmel, daha tam(yetkin) olarak yapar ve o işte daha ehliyetli, daha becerikli hale gelir.

c. Bir çok işlerin belirli zamanları vardır. Bunlar ertelendiğinde, bu işler yapılmaz. Bazen, aynı zamanda yapılacak iki işin bulunduğu da olur; eğer bir insan onlardan birisiyle uğraşırsa, diğer birisi için hiç vakti olmaz ve ikinci bir fırsat da bulunmaz."³⁴ Bu kurallar, aynı zamanda ticaretin ve tüccarlığın ilkelerini tespit etmektedir. Ayrıca bu prensipler, modern iktisat ve ekonomi anlayışlarını çağrıştırmaktadır.

Her şehrin, erdemli şehir olma zorunluluğu yoktur. Nitekim, erdemli/mükemmel şehre zıt olan şehirler de bulunmaktadır. Bu şehirler şunlardır: *Câhil şehir, bozuk (fâsik) şehir, karakteri değişmiş (mübeddele) şehir, doğru yolu bulamamış, yanlışlık içinde olan (dâlle) şehir.* Bu değişik şehirlerin halkı da erdemli şehre zıttır.³⁵

Erdemli şehrin üyesi olan bir kişinin kendi iradesiyle veya iradesi dışında câhil şehirde oturması mümkündür. Erdemli kişi, câhil şehirde, o şehre yabancı biridir. Câhil şehrin üyesi olup da erdemli şehirde yaşayan kimsenin durumu da bunun gibidir. Bu sebeple, önce erdemli şehirde yaşamış, sonra erdemli şehrin yokluğu nedeniyle, câhil şehirde oturmak zorunda kalmış erdemli insanların, erdemli şehre taşınmaları gereklidir.³⁶

En yüksek mutluluğun kazanıldığı erdemli şehirler, nebevî ruhun ve hikmet ışığının gölgesinde neşvünemâ bulan mekânlardır. Erdemli ve ahlâkî vasıfların toplandığı gönül/kalp insanı için, geçici ve fanî haz ve ihtirasların coğrafyası olan câhil şehirler birer hapishanedir. Onların ruh ve beden özgürlükleri, ancak erdemli şehirlerde gerçekleşir.

10. Erdemli Medîne'de Adaletin Temini

Adalet, öncelikle şehir halkının ortak olduğu iyi şeylerin paylaşılmasında ve bunların korunmasında gerçekleşir. Bu iyi şeyler; güven, servet, şeref, rütbe ve şehir halkının diğer ortak olması mümkün olan müşterekleridir. Ortak alanların dağıtılmasında eşitliği bozacak sınırların aşılması adaletsizliği getirecektir. Taksim edilenler içerisinde, herkesin payının kendisi için korunması bir zorunluluktur. Bunu sağlayacak garantilerin ve kanunların olması gerekir.³⁷

³⁴ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 55.

³⁵ el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 131-134; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 110, krş. Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, 52-53.

³⁶ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 266.

³⁷ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 52-53.

Şehir halkından birinin iyi şeylerden kendisine düşen kısmı, onun mülkiyetinden iki şekilde çıkar: Ya kişinin o malı kendi iradesiyle satması, bağışlaması ve değiştirmesi ile, ya da isteği dışında soyulma ve gasp edilmesiyle. Her iki durumda da şehir halkının sahip olduğu iyi şeylerin muhafaza edilmesini sağlayan tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu olmadığı takdirde, elinden malı alınan kişiye, alıkonan eşyanın aynısı veya bir başka cinsten değer bakımından ona eşit miktarının iade edilmesi, adaleti sağlayacaktır.

O halde adalet nedir? Adalet, " *Daha önce paylaştırılmış olan iyi şeylerin, şehir halkı için korunmuş olarak bâki kalmasını sağlayan şeydir.*" Bunun karşısında adaletsizlik ise, şöyle tanımlanır: " *Bir insanın iyi şeylerdeki payının, ya bizzat o kişiye, ya da şehir halkına onun (kıymetçe eşit olan) bir bedeli iade edilmeksizin elinden çıkarılmasıdır.*"³⁸

İyi şeylerden sahip olduğu miktarı, kendi elinden veya başkasının elinden çıkarılmasına sebep olan kişi, Fârâbî'ye göre, şehre zararlı olduğundan adaletsizdir ve bundan dolayı bir takım yaptırımlarla karşı karşıya kalır. Yaptırımlar ve cezalarda, her adaletsizlik, uygun bir ceza ile takdir edilmelidir. Zulüm yapan kişiye, yaptığı adaletsizliğe eşit bir ceza ile karşılık verildiğinde adalet gerçekleşir. Yaptığı adaletsizlikten daha fazla bir cezaya muhatap olursa, adaletsizlik ortaya çıkar. Benzer şekilde şehir halkının aleyhine bir karar verildiğinde, bu kez o topluluğa yönelik bir adaletsizlik (cevr) meydana gelir.³⁹

Şehri yönetenlerin bir kısmı, o toplumda ortaya çıkan tüm adaletsizliklerin, şehir halkının aleyhine bir adaletsizlik olduğunu; bir kısmı da adaletsizliğin sadece haksızlığa maruz kalan kişiyi ilgilendirdiğine inanırlar. Bazıları, bu çerçevede, adaletsizliği iki kısma ayırır: Birincisi, fertleri ilgilendiren adaletsizliktir. Onlara göre, bu adaletsizlik aynı zamanda şehir halkına yönelik bir haksızlıktır. İkinci tür adaletsizlik ise, bilhassa ferdi ilgilendiren ve şehir halkına geçmeyen adaletsizliktir.⁴⁰

Adaleti engelleyenlere karşı ceza vermek, düzenin sağlanması için bir gerekliliktir.⁴¹ Hatta kendisine zulüm yapılan kişi bağışlasa da, suç şehir halkına karşı yapıldığı takdirde, haksızlığa uğrayanın affetmesi bir anlam ifade etmez.⁴² Çünkü suç topluma/cemiyete karşı işlenmiştir.

³⁸ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 52.

³⁹ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 53-54.

⁴⁰ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 54.

⁴¹ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 54.

⁴² Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 55.

Adalet kavramı, bazı zamanlarda daha genel bir anlamda kullanılır. Yani bir kişinin, faziletli fiilleri, başkalarıyla alakalı olarak, kullanması anlamında adalete müracaat edilir. Paylaştırılmadaki ve paylaştırılmış olanı muhafazadaki adalet, daha genel bir adalet türüdür; daha özel olan, daha genel olanın ismiyle bilinir.⁴³

11. Erdemli Medîne'de Yönetim

Erdemli şehrin inşâ edilmesi, onun teorisyeni Fârâbî için, ancak erdemli yönetim ve erdemli reis/başkan ile mümkündür. Bu çerçevede erdemli yönetim, hükümdarın en yüksek fazileti ondan başkasıyla elde edemeyeceği bir tür erdeme sahip olduğu yönetimdir. Yöneticiler, onlarla dünya ve ahiret hayatında büyük faziletler kazanırlar. Onların bedenleri ve nefisleri en üstün seviyede bulunur. Bununla birlikte yaşayışları da, diğer insanların sahip olduğu hayat türlerinin en güzeli ve en hoş olanıdır.⁴⁴

Erdemli ilk reisin görevi, nefisleri faziletlerden nasiplenmeyecek câhil insanları mükemmelleştirmek değildir. Onun amacı; nefisleri, şehir halkının faydasıyla uyumlu olacak bir erdem seviyesine yükseltmektir.

Doktorun görevi, bedenleri en mükemmel seviyelere ve en yüksek derecelere yükseltmek ise, erdemli ilk reisin görevi, mümkün olduğunca, halkını ahlâkî erdemlerle donanımlı bir hale getirmektir. Doktorların mükemmel seviyeye yükseltmeye veya o seviyede dengede tutmaya çalıştığı beden, nefis (ruh) içindir. Nefis de nihaî mükemmellik, yani faziletli olan mutluluk içindir. Dolayısıyla nefis, hikmet ve fazileti elde etmek içindir.⁴⁵

Mükemmel toplumları/halkı oluşturmak için, iyi ahlâklı bir cemiyyet oluşturulmalıdır. Ahlâk ise, alışkanlık sonucunda elde edilir. Bunun da şehirlerde meydana geldiği görülmektedir. Nitekim siyaset önderleri, şehirlerin halkına iyi davranışları kazandırmak için, erdemli fiilleri alışkanlık haline getirmenin yollarını bulmakta ve onların iyi insan olmaları için gerekli olan ortamı sağlamaktadırlar.⁴⁶

12. Toplumsal Varlık Olarak Medenî İnsan

İnsan, varlığını/neslini sürdürmek ve en üstün kemâlâtı yakalamak için birçok şeye ihtiyaç duyan bir yaratılışla hayat bulmuştur. Her şeyi tek başına yapması mümkün olmayan insanın, kendisinin özel bir ihtiyacını karşılayacak çok sayıda insana muhtaç olduğu bir hakikattir. Bunun için, o

⁴³ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 54.

⁴⁴ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 69.

⁴⁵ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 74.

⁴⁶ Fârâbî, *Tenbîh Alâ Sebîli's-Sa'ade*, çev: H. Özcan, İzmir 1993, 35.

mükemmellik ancak birbiriyle yardımlaşan bir çok insanın bir araya gelmesiyle elde edilebilir. Zira bu insanlardan her biri, başkalarına muhtaç olan insanın özel bir ihtiyacına karşılık verir. Böylece toplumun tamamının bu katkısıyla herkesin varlığını devam ettirmek ve mükemmelliğe ulaşmak için ihtiyaç duyduğu şeyler karşılanmış olacaktır. Nitekim, insanların büyük veya küçük, eksik veya tam insanî topluluklar oluşturarak dünyanın oturulabilir coğrafyasında (ma'mura) bir araya gelmesinin hikmeti de budur.⁴⁷

İdeal/Erdemli Şehrin teorisyeni olan Fârâbî, “tek başına yiyecek, giysi ve mesken sorununu çözemediği için doğası itibariyle insan toplumsaldır” derken, insanın cemaat ve cemiyet mensupluğuna dikkat çekmektedir. İnsanın toplumsal bir varlık olması; ya beşerin bir ferdi olması itibariyle yahut zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için kendi benzerleriyle yardımlaşarak kurduğu bir şehrin veya cemaatin ferdi olmak itibariyledir. Bunun için Fârâbî'nin en büyük topluma (=beşeriyet), orta topluma (=ümmete) ve en küçük topluma (=medîneye) verdiği kapasite, kabiliyet ve donanım, *yardımlaşma* olgusuyla ilgili ve ilintilidir. Onun için köylerde, küçük yerleşim birimlerinde, yol kenarlarında ve evlerde mevcut olan topluluklar, mükemmel topluluklar değildir ve kusurludur. Zira ismi geçen benzeri topluluklarda insan hayatı için gerekli olan her şey temin ve tedarik edilememektedir.

Bu eksik ve kusurlu topluluklarda sanatlar ve zanaatların çeşitli türlerinin hepsini bulmak mümkün değildir. Dolayısıyla bu toplulukların tamamı bir medîneye bağlıdır. Tıpkı medînenin ümmete, ümmetin de beşer toplumuna bağlı olması gerçeğinde olduğu gibi. Medîneye bağlılığın esasını, ekonomik bağlılık oluşturmaktadır. Toplulukların kemâl vasfını, iktisadî bağımsızlık ve özgürlükler simgeler. Mükemmellik özelliği, bu anlamda, hayatta temel ihtiyaçların karşılanması hususunda kendi kendine yeterlilik demektir. O ihtiyaçlarla insan, sosyal bir varlık haline gelmekte ve türdeşlerinin yardımıyla varlığını sürdürebilmektedir.

Fârâbî'nin zihnindeki Medîne, *temeddün* etmiş topluluktur. Daha açık bir ifadeyle “insanların belirli sosyal, fikrî ve dinî bağlarla birbirine bağlandığı topluluktur”.⁴⁸

Şu halde, sosyal bir varlık olarak insan tek başına yaşayamaz. Yaşasa yaşasa, sıkıntılı bir hayat yaşar. Çünkü o, iyi bir hayat sürmek için pek çok sanatlara ihtiyaç duyar. Tek bir insanın bunu yalnız başına başarması mümkün değildir. Zîrâ ömür kısadır, sanatlar ise, çok çeşitlidir. Bu yüz-

⁴⁷ Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 99-100.

⁴⁸ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Felsefî Mirasımız ve Biz*, çev: Said Aykut, İstanbul 2000, 95-96.

den her belde ve şehirde pek çok insanın bir sanatla, bir kısmının ticaretle, bir kısmının şehirler kurmakla, siyâset yapmakla, ilim ve öğretimle meşgul olmakla, kiminin, toplumunun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamakla ilgilenmesini zorunlu hale getirmiştir. Çünkü bir evde anne, baba ve çocuklar arasındaki iş bölümü de aynı şekildedir. Herkesin böylesine iş bölümü yapması, insanları çalışmaya, sanatlar üretmeye teşvik etmek içindir. Böylece her bir insan kendi çalıştığı ve ürettiği şeyin, sarf ettiği emeğiyle orantılı olarak karşılığını alabilir.⁴⁹

13. Yaratılışı İtibariyle Medenî İnsan

İnsanın kendi kendine yeterli olması, iyi bir hayat sürdürmesi ve işlerini hakkıyla yapabilmesi için başkalarının yardımına ihtiyacı bir realitedir. Bunun için filozoflar, yaratılışı itibariyle insanın medenî olduğunu söylemektedirler. Yani, insan mutluluğu elde etmek için çok sayıda insanın bulunduğu bir şehirde, yani medîne de yaşamak durumundadır. Bu açıdan her insan, tabiatının bir gereği olarak bir diğer insana muhtaçtır. Dolayısıyla beşer, diğer insanlarla iyi münasebetler kurmalı ve onları içten sevmelidir. Zira insanın özünün gereği budur.

Akıllı ve kendisini bilen insan, nasıl olur da tek başına yaşayabilir? Yalnız olarak yaşamayı tercih eden insan başkalarıyla fazilet alış verişinde bulunamaz. Fazilet, erdem ve zühd, insanlardan uzaklaşarak dağlardaki mağaralara veya çöllerdeki manastırlara çekilmekle elde edilmez. Çünkü insanların ve cemiyetlerin içine karışıp, kentlerde (medînelerde) yaşayamayanlarda iffet, yiğitlik, cömertlik ve adalet gibi ana erdemler temekkün bulmaz. Bununla birlikte o insanlarda bulunan güç ve kabiliyetler bir iyilik veya kötülüğe yöneltilmedikleri için körleşir ve dumura uğrar. Bu yetiler ve melekelerin zayıflayıp, kendilerine özgü işleri yerine getirememeleriyle, insanlar cansız varlıklar ve ölümler haline dönüşürler. Bu halin sonucunda onlar, kendilerini iffetli ve adaletli kişiler zannederler veya öyle zannedilirler. Hakikatte ise onlar iffetli ve adaletli kişiler değildir. Diğer faziletler için de aynı durum söz konusudur. Bu erdemlerin zıtları olan kötülükler de ortaya çıkmadıkları zaman, erdemli sanılan insanlar da böyledir. Dolayısıyla erdemler yokluklar değildir; onlar insanlarla birlikte olmak, birlikte yaşamak ve çeşitli toplum ilişkilerinde dâhil olmakla zâhir olan iş ve davranışlardır. Ancak biz, insanî erdemleri insanlara birlikte yaşamak onlarla bir arada bulunmak ve onların sıkıntılarına katlanmakla

⁴⁹ İhvânü's-Safâ, *Resâilü İhvânî's-Safâ ve Hullânî'l-Vefâ*, neş: Butros el-Bustânî, Dâru Sâdır, Beyrut, trz, I, 99-100; II, 140-141; III, 308, 375; Filiz, Şahin, "İhvân-ı Safâ Felsefesinde İnsan", *Makâlât*, (Kasım) Konya 1999, 57.

bilir, öğrenir ve elde ederiz. Bu erdemler vasıtasıyla henüz bizim için söz konusu olmayan başka mutluluklar kazanmamız mümkün hale gelir.⁵⁰

14. Medîne'deki Devlet Başkanı/Peygamber

Çağdaş bazı Müslüman mütefekkirler, Kur'ân'da kralların bahsi geçmesinden yola çıkarak krallığın meşru bir idare şekli olduğunu ileri sürerler. Hatta Hz. Peygamber'in (s) Kur'ân'da anlatılan eski peygamber-kral geleneğinin bir halkası ve mensubu olduğunu savunurlar. İfade edilen düşünceler, Eflatun'un filozof-kral fikirlerinden esinlenerek peygamber-imam(kral) kavramını geliştiren Fârâbî'den referans bulmaktadır. Nitekim Fârâbî, Hz. Peygamber'i (s) öne çıkararak, onun (önceki adı *Yesrip* olan) Medîne'de inşâ ettiği devleti ideal model devlet olarak vasıflandırmaktadır. Filozofumuzun zihnindeki ideal devlet, İslâm'ın Peygamberi'nin kurduğu Medîne'dir. Hz. Peygamber-kral olduğu için Müslüman topluluk, iki yönlü mutluluğu hakiki manada elde etmiştir.

Bu düşünce sahiplerinin unuttuğu veya dikkate almadığı bir yön var ki, o da şudur: Şurâ sûresinin 38. ayeti, Müslümanların işlerini istişareyle çözümlenmelerini emretmektedir. Zira Allah'a göre işlerini istişareyle halledenler İslâm milletini (ümmetini) tasvir ederler. Bu anlamda Hz. Muhammed (s), bir peygamber-kral değildir. Zaten o da kendisini böyle bir vasıfla hiçbir zaman tanımlamamaktadır. O kendisini "*Ben ne bir kralım, ne de zorbayım; bilakis Kureys'ten kurutulmuş et yiyecek bir kadının oğluyum*"⁵¹ ifadeleriyle tanımlayarak bu tür nitelikleri reddetmektedir.

Halbuki Allah, Davud peygamberi özel olarak kendisinin yeryüzündeki halife olarak tayin ettiği halde, Hz. Muhammed'e (s) böyle bir rütbe ve makam vermemiştir. Ancak Kur'ân, Hz. Peygamber'den (s) yapacağı işler hususunda İslâm toplumuna (ümmete) danışmasını istemiştir: "*Yapacağı işler hakkında onlara danış karar verince de artık Allah'a dayan*". (Al-i İmran, 159). Medîne'deki İslâm devleti; yaşayan toplulukların üzerinde anlaştıkları, Hz. Peygamber'i hükümet edecek tek idareci olarak seçtikleri ve onu seçilmiş otoritenin en tepesine yerleştirdikleri bir ortak sözleşme sonucunda hayat bulmuştur.⁵²

15. Dinlerin Toplandığı Medîne

" 'Müslim', İslâma boyun eğdiğini duyuran kişidir; dışa vurduğu, içinde sakladığından farklı olabilir. Çağımızın anlatımıyla, 'mü'min', Müs-

⁵⁰ İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlâk (Ahlâkı Olgunlaştırma)*, çev: A. Şener, İ. Kayaoğlu, C. Tunç, Ankara 1983, 34-35.

⁵¹ İbn Mâce, II, 101; Hâkim, III, 47-48; Halebî, III, 43.

⁵² J. Cavid İkbâl, "İslâm'da Devlet Kavramı", *İslâmî Siyaset Teorisi ve Sorunlar* (ed: Mümtaz Ahmet) içinde, çev: Halim Sırçancı, İstanbul 1997, 63.

lûmanlığı inanç düzeyinde, inanç yönünden olan kişidir, denilebilir. Dolayısıyla 'ümme't' içinde, bir 'vatandaş'tır. Yalnızca 'Müslim' ise, Müslümanlığı 'siyasî' düzeyde (yeni dini ve devletin otoritesini tanıma düzeyinde) olan kişidir. Medîne'de bu ayrımı haklı kılan bir durum söz konusudur: Hem gerçek mü'minler, ki bunlar Muhacirler ve Ensar'dır, hem de 'münafıklar' vardır, ki bunlar da Yesrip halkından veya dışından Müslüman olduklarını söyleyen, ama içlerinde Hz. Muhammed'e ve arkadaşlarına düşmanlık ve kin besleyen bir gruptur. Müslüman olduklarını duyurdularına göre, bu 'İslâm' adı, onları Muhacirler ve Ensar ile aynı 'ümme't' (yani millet) içinde toplamaktadır. Bu, müşrik ve Yahudilerden oluşan 'öteki' karşılığındadır."⁵³

Farklı din ve inançlara hoşgörü ve toleransla karşılık veren İslâm, Yahudilik gibi hem dinî hem de dünyevî alanları birbirinden ayıran bir din değildir. Böylece sadece ruhanî işleri ele almamış, din ile dünya arasında sağlam bir denge kurmuştur. Bu anlamda orta yolcu bir dindir. İslâm'da iki temel alanın varlığı söz konusudur. Bunlardan birincisi ibadetlere yönelik olanları ihtiva etmekteyken; ikincisi ise toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi ile ilgili alandır. İlk alan, Müslümanın Rabb'yle olan ilişkisiyle alakalıdır. İkinci alan ise, müslümanın başkalarıyla ve devletle olan ilişkisiyle alakalıdır. Her iki alan da bir diğeriyle bağlantılıdır ve tamamlayıcısı konumundadır. Hz. Peygamber (s) ilahî vahyini tebliğ ettiğinde, Medîne'de inşâ ettiği İslâm devletinin başlangıcını/kuruluşunu da beraberinde getirmiştir. O, hem bir müjdeleyici hem de bir devlet yöneticisiydi. İşte böylece kurulan Medîne'yle birlikte büyük, erdemli bir medeniyetin inşası ve ihyâsı haber verilmiştir.⁵⁴

Şu halde, şehir ve medeniyet arasında cüz'î ve küllî bir ilgi bulunmakta, bu ilişki de kap ile kabın içindeki ilgiyi çağrıştırmaktadır. Benzer şekilde ev halkı, bir evin içinde bulunmaktadır. Ancak ev, ev halkından ayrı bir şeydir. Bunun gibi, şehir de medeniyetin bir parçasıdır.⁵⁵

II. MEDENİYET

Arapça'da medeniyet (madaniya) "MDN" kökünden olup, şehir (site) anlamına gelen 'medîne' kelimesinden türetilmiş bir sözcüktür. Dolayısıyla 'medenî', şehirliyi ve 'bedevî' ise, şehirde yaşamayan köylüyü ifade eder. Medeniyetin müteradifi de 'hadra' kelimesidir; bu kelime de

⁵³ Muhammed Âbid Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev: Vecdi Akyüz, İstanbul 1997, 182-183.

⁵⁴ Huriye Tefvik Mücahid, *Fârâbî'den Abdüh'a Siyasî Düşünce*, çev: Vecdi Akyüz, İstanbul 1995, 43-44.

⁵⁵ Ali Şeraiti, *Medeniyet Tarihi*, çev: İbrahim Keskin, II. baskı, Ankara 1998, I, 14.

bedevîyetin zıddı için kullanılır. Türkçe'de medeniyet kelimesi kullanılmakla birlikte 'uygarlık' kelimesi de kullanım alanı bulmaktadır.⁵⁶

Batı dillerinde Medeniyet kavramı, *civilisation* kelimesiyle karşılık bulur. Yani Latince'deki anlamıyla "şehirli" manasına gelen bu kelime, 'civis' kökünden gelir ki, 'civis' de site (şehir) ve vatandaş anlamına gelen 'civitas'tan türer. Eski Yunan'da bunun eş anlamlı kavramı 'polis'tir. 'Civitation' kelimesi de şehirleşme demektir. Kelime, Batı dillerindeki birlikte yaşayan insan topluluğunu ifade eden 'civil' kelimesinden türetilmiş olup, sözlüklerde "şehirleşme, sosyal gelişme, gelişme periyodu, kolektif olarak şehirleşmiş devlet" gibi anlamlarla bulur.⁵⁷

Temeddün kelimesi ise, seçmek, mensup olmak, dayanmak, bağlılık gibi anlamları içermektedir. Şu halde temeddün şehre bağlılığını hissetme manasını taşımaktadır. "Medenî olma", "şehirde oturma" ifadesine karşılık gelmez. Yani "şehir" tarihte, "medenî olma" ile eş anlamı taşımaz. Fakat aynı kökten gelirler ve manaları birbirine yakındır. Medenî olma; şehirli olma, şehirde oturma değildir; ancak medenî insan, şehir yerleşimi aşamasına geçmiş kişi demektir. Dolayısıyla medeniyetin küllî anlamı, insanoğlunun yaptıklarının, tasarruflarının maddî ve manevî toplamıdır. Bu insanî edimlerden amaç ise, tabiatta basit haliyle bulunmayan, insanın yaptığı şeylerdir.⁵⁸

Medenî kimseyi çağdaş refah vasıtalarını elde eden ve kullanan insan olarak tanımlamak ve tavsif etmek yanıltıcıdır. Zira medeniyet, insanın yücelme aşamalarından ibaret bir merhaleyi ifade eder. İnsan yetenek ve kabiliyetleri geliştiği nispette medenî olarak tanınacaktır. Gözle görülen bir olgu olmayan medeniyet, zihnî bir olaydır. Medenileşme ise, ruhî bir olay, manevî ve fikrî bir yükselme mertebesidir. Şu halde medeniyet, fertlerin düşünce, görüş tarzı, duyuş ve bilgi düzeyleriyle orantılı bir gelişim gösterir.⁵⁹

"Medeniyet, duygu ve heyecan düzeyinde doğaya doğrudan reaksiyon tarzında fiiller yapmak değil, kendi zihin gerçeğine kavramsal düzeyde sahip olarak, fiilleri bilinçli olarak üretmektir. Şu halde, medeniyet, rasyonel bir ruhî yükselişin bilincidir; kavramsal bir inançtır. İnanç kavramsal düzeyde olduğu için, onun muhakeme planında sonuçları çıkarılır

⁵⁶ Cahit Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 2005, 24.

⁵⁷ Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 24.

⁵⁸ Şeriatî, *Medeniyet Tarihi*, I, 13-14.

⁵⁹ Ali Şeriatî, *Medeniyet ve Modernizm*, çev: Ahmet Yüksek, III. baskı, İstanbul 1995, 43-44.

ve o sonuçlara göre fiiller üretilir. Onun için, medeniyet düzeyindeki fiiller sabit kalıplar içinde donmaz; çeşitlenir, çoğalır.”⁶⁰

Medeniyete imkân veren olgu, rasyonel tasarım düzeyine erişen sembolik zihin yetisinin, kültürü geliştiren bir kaynak olmasıdır. Medeniyet çerçevesinde inşa edilen toplumun yapısı da, gelişmemiş toplumun yapısı da bir inanç ve dolayısıyla bir ahlâk sistemine bağlıdır.⁶¹ Geçmiş bütün medeniyetlerde bilinçli ve rasyonel muhasebesi yapılan bir inanç ve buna bağlı bir ahlâk nizamı mevcuttur. Bu inanç ve ahlâk temeli üzerine kurulan medeniyet beraberinde büyük bilim ve kültür eserlerini üretir. Nitekim her medeniyetin ayrı kimliği, meydana getirdiği kültür ürünlerinde iz bırakır.⁶²

Medeniyeti inşa eden inanç, rasyonel bir tasarımdır; fakat duygu, heyecan, irade ve akıl olarak, bütün şahsiyeti kavrar. “İnanç, şahsiyetin bir parçası değil, onun kurucu prensibidir; şahsiyeti kurar ve onu bütünüyle kuşatır. Gerek şahsiyet, gerek toplumsal yaşayış planında medeniyetlere birbirinden farklı karakterini veren şey, medeniyetleri kuran inancın yönlendirici ve belirleyici etkisidir. Mezopotamya medeniyeti, Yunan medeniyeti, Hint medeniyeti, Çin medeniyeti, Roma medeniyeti, İslâm medeniyeti, Hıristiyan-Batı medeniyeti birbirinden ayrı kimliklerini böyle kazanmıştır.”⁶³

Medeniyet kurucusu rasyonel inanç, müstakil bir değer olarak kültür eserlerinin ilhamını verir. Hakikatte bu inanç, muhakeme sonuçları çıkarılan bağımsız bir tasarım olduğu için, kültürü ilerleten, zenginleştiren, genişleten ve derinleştiren bir membaadır.⁶⁴

Medeniyetlerde mükemmellik ölçüsü, insanın önu alınamaz istek ve arzularının esiri olmaktan kurtulup, aklını iman nuruyla aydınlatması ve böylece, Allah’ın emir ve yasaklarına tabi olarak iyiliğe yönelmesi ve kötülüklerden uzak durmasıdır.⁶⁵

Medeniyet meşalesi; Mezopotamya medeniyetinin Mısır’a katkısı, Mısır medeniyetinin Yunan’a katkısı, Yunan medeniyetinin Roma’ya katkısı şeklinde el değiştirmiştir. Arkasından Hıristiyanlığın ve dolayısıyla Kilise’nin devreye girmesi insan aklının özgürlüğünü ilan etmesine ve akabinde buna bilim ve teknolojinin eklenmesiyle birlikte bugünkü Avru-

⁶⁰ Yılmaz Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, İstanbul 1997, 24.

⁶¹ Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, 25.

⁶² Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, 28.

⁶³ Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, 30.

⁶⁴ Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, 30-31.

⁶⁵ Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, 77.

pa medeniyeti teşekkül etmiştir. Artık eski medeniyetler ölmüş, Avrupa/Batı medeniyeti kendinden önceki medeniyetlerin mirasçısı olmuştur.⁶⁶

Bir inanç ve ahlâk nizamı olan medeniyet, aynı zamanda kültürün kaynağıdır. Medeniyet ilerlemez, kültür ilerler. Kültür de, medeniyetin verdiği ruh enerjisi ile ve telkin ettiği değerler sistemi çerçevesinde yapılan insan fiillerinin ürünü olan her şeydir. Zira tecrübeler ve muhakemeler neticesinde, yeni fikirler, yeni tarz ve üsluplar doğar; bunlar da yeni özgün eserlerin ortaya çıkmasına imkân ve fırsat verir.⁶⁷

Avrupa medeniyetinin bütün toplumların ulaşacağı nihâî nokta iddiası, temelsiz bir Avrupa ideolojisidir. Batı medeniyeti, kendi değerlerinin üstünlüğünü savunuyor. Ancak savunduğu ve övündüğü değerler, onu huzura kavuşturuyor. Batı medeniyeti, enerjik ve dinamik bir medeniyet, fakat dengeli ve özgüveni tam olan bir medeniyet görüntüsü vermiyor. Buna rağmen Batı medeniyeti, bütün halkların ve toplumların kendini örnek alması gerektiği fikrinin, bir siyasî ve iktisadî hâkimiyet ideolojisi olarak propagandasını yapıyor. Bu propagandanın amacı, diğer toplumların Batı medeniyetini kabullenmesiyle, Batı'nın onlar üzerindeki hâkimiyeti daha kolay ve kalıcı olması düşüncesidir. Dolayısıyla Batı tipi yaşam tarzı kabul gördükçe, Batı düşüncesi, kültürü ve ürünleri için geniş pazarlar açılacaktır. Bunun sonucunda o toplumların sömürülmesi ve yönetilmesi daha rahat bir şekilde gerçekleşecektir.⁶⁸

Batı medeniyeti, istenildiği zaman benimsenecek/sahiplenilecek bir inanç ve ahlâk sistemi değildir. Batılının bilinç ve şuurunda, Batı medeniyeti bir süreçtir. Onun teşekkülüne tarih boyunca katılmamış olan bir toplum, hakikî anlamda gerçek Batılı olamaz. Batı bunu bildiği için, kendi içindeki "aile kavgalarına" rağmen bütünlük gösteren bir tarihi olduğunu her fırsatta vurgular. Batı medeniyetinin dışında kalan diğer toplumlar ise, tarihin ürünüdür. Batılı olmanın tek yolu bulunmaktadır, o da Batı medeniyetinin ve kültürünün içinde erimek, asimile olmak ve kendi tarihini unutarak ona yabancı olmaktır. Nitekim Batı dünyası, ataları olan Eski Yunan ve Roma gibi, kendinden olmayan "ötekileri" barbar olarak kabul eder, onların medenîleşmesinin imkân dışı görür.⁶⁹

⁶⁶ Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, 79.

⁶⁷ Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, 81-82.

⁶⁸ Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, 86-87.

⁶⁹ Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, 77-88.

III. İSLÂM MEDENİYETİ

“Tarihin Sonu” tezinin sahibi Francis Fukuyama, varlığını devam ettiren en son ve tek medeniyet olarak Batı’yı (ABD ve Avrupa) ilan etti. Japon asıllı, ama Amerikan vatandaşı olan Fukuyama, böylece kapitalist ve liberal ekonomiyle tarihin sonlandığını; dolayısıyla Batı’nın tek hâkim (hegomonik/küresel) güç olduğunu ispatlamaya çalıştı.⁷⁰

Ancak yerkürenin yeni efendisi(!) olan Yenidünya (ve genç kıta olan) ABD’de yaşayan İslâm düşünürü İsmail Râci el-Fârûkî, eylem ve düşüncelerini seslendirdiği bu coğrafyada şehit edildi. Bu önemli İslâm mütefekkeri; insanı, toplumu ve kültürü “tevhid” ilkesi çerçevesinde yorumlamaktadır. Makalemizin bu kısmı Fârûkî’nin bu yöntemi kapsamında şekillenecektir.

A. Erdemli Tevhid Medeniyeti

Erdemli bir medeniyet olarak İslâm’ın özü ve hakikati, tevhid ekseninde gerçekleşir. O halde “tevhid” nedir? Tevhid “Allah’ın her şeyin tek, mutlak ve üstün yaratıcısı” olmasıdır.⁷¹

İslâm’ın kimliğini ve bütün unsurlarını teşekkül ettiren ve bunun sonucunda medeniyet denen insanlık birikimini meydana getiren tevhiddir. Medeniyetin özünü oluşturan tevhid, farklı unsurları birbirine bağlarken, onlara kendi kalıpla tesir eder. Bu öz sayesinde, topluluklar ve cemiyetler medeniyet kuracak potansiyele ulaşırlar. İslâm bilgin ve araştırmacılarının tevhid konusundaki hassasiyetleri, onu en temel ilke olarak kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla onlar, tevhidde İslâm medeniyetinin en temel kavramlarını belirleyen ana kaynağı keşfederler. “Allah’tan başka hiçbir ilâhın olmadığına” şahitliğin tezahürü olan tevhid, içinde çok zengin bir anlamlar dünyasını barındırır. Onun içinde kültür, tarih ve medeniyet harmanlanmıştır. Hâsılı, İslâm’ın tüm çeşitlilik ve birikimini “La ilâhe illallah” sözü ifade etmektedir.⁷²

Nitekim tevhidin içinde hakikat, dünya, zaman, mekân, insanlık tarihi ve geleceği gizlidir. İlâhî evrensel ilkelere boyun eğmek, öncelikle insanın kendisini sonra da toplumu ve çevreyi değiştirme sorumluluğu altında bırakır. Zira Allah’a itaatın zorunlu sonucu olan kurtuluş, huzur ve mutluluğun elde edilmesini gerektirir. O’na boyun eğmemek ise, cezalandırılmayı, acı çekmeyi, mutsuzluk ve pişmanlığı getirecektir. Aşkın

⁷⁰ Bkz. Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu mu?*, çev: Y. Kaplan, Kayseri, trz, Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev: Z. Dicleli, İstanbul 1993.

⁷¹ İsmâil R. el-Fârûkî-Luis L. el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, çev: M. O. Kibaroglu, Z. Kibaroglu, III. baskı, İstanbul 1999, 89.

⁷² İsmâil R. el-Fârûkî-Luis L. el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 89.

Varlık Ehad'a (Tek Olan) koşulsuz teslim olmak ve boyun eğmek, tevhidle gerçekleşir. Tevhid ve vahdet olmadan (birlik) medeniyetin inşası mümkün değildir. "Bir medeniyeti meydana getiren unsurlar bir araya gelip, örülüp, birbiriyle uyumlu hale gelmedikçe bir medeniyet değil, ancak karmakarışık bir birikinti meydana getirirler."⁷³

Birlikle teşekkül eden İslâm medeniyeti, kendisine bağlı olanları, düzenli ve estetik bir yapı içerisinde idare eder. Bu medeniyet, yerli ve yabancı olmak üzere tebaasını (yönettiği halkı) ayrıma tabi tutmaz. Aynı kültürün ve toprağın bir parçası olarak çeşitlilikleri ve farklılıkları büyük bir kazanım ve zenginlik olarak kabul eder; bir bütün haline dönüştürür. Bu anlamda İslâm, bünyesinde bulunan tüm unsurlar için, din, dil, ırk, etnik köken ve renk bölmelerini kaldıran erdemli bir toplum ve uygarlık kuran tevhid medeniyetidir. Vatandaşlarının inanç ve kültürlerini birbirine çatıştırmayan İslâm, en yüce Varlık olan Hâlık'ın vahdaniyetinde toplumunu birbirine bağlar ve kenetler. Bu birlik toplumunu oluşturan en üstün hakikat ise tevhiddir. O, inanan için aşkın bir mikyastır. Diğer dinler ve medeniyetlerle karşılaştığında, Müslümanlara rehberlik eden ışık tevhiddir. Ona tabi olanlar kabul edilir ve kucaklanır; reddedenler ise kabul edilmez ve dışlanır.⁷⁴

Tevhid, mutlak birliğin, yüceliğin ve Celal'in büyüklüğünü haykırır ve seslendirir. Kulluk ve köleliğin, kul ve köle olanlara yapılmayacağını hatırlatır. Yaratan'a kul olanlar, hal ve davranışlarını O'na göre düzenlerler ve ilâhî gayeye uygun hayat sürerler. Böylece yaratılan, varlık ve hayatın tesadüfî olmadığına şuurunda olacaktır. Kendisini, kaos ve kargaşanın meçhullüğüne teslim etmeyecektir. Bilakis o, zatını ve bedenini bir birliğin içine yerleştiren, bir sınır tarafından çevrilmiş tek bir kapsayıcı prensibe bağlı kalacaktır. Nihayetinde bu yaşamı ona hediye eden ise, İslâm olacaktır.⁷⁵

İslâm medeniyetinin önemli bir esası ise, aklı, ulaşabildiği sınırlara kadar kullanmaktır. Bunun gerçekleşmesi için üç prensibe ihtiyaç vardır. Birinci ilke, hakikatle uyuşmayan her şeyi reddetmektir. Bu prensip, Müslümanı zanna karşı kesin bilgiye yönlendirir. Nitekim Kur'an, doğrulanmamış bilgiyi, zan ve aldatıcı bilgi olarak kabul eder ki, Her Şeyi Bilen (Alîm) bu hali yasaklar. İkinci ilke, en son aşamadaki çelişkileri reddetmektir. Bu prensip, Müslümanı şüphe ve vesveseye karşı donanımlı ve güçlü kılar. Vahyin en doğru ve kesin bilgi olarak her türlü çelişkinin

⁷³ İsmâil R. el-Fârûkî-Luis L. el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 92.

⁷⁴ İsmâil R. el-Fârûkî-Luis L. el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 92-93.

⁷⁵ İsmâil R. el-Fârûkî-Luis L. el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 95.

üzerinde olduğunu bildirir. Üçüncü ilke ise, yeni ve zıt delilleri kabul edebilmektir. Bu prensip de, Müslümanı tutuculuk ve durgunluk dehli-zinden muhafaza eder. Onu, aklını kullanan bir tevazu örneği haline dönüştürür. Bunun sonucunda, her şeyi Bilen'in (Alîm), en doğru ve en iyinin bilgisine sahip olduğu aşikar olarak bilinir.⁷⁶

Allah'ın mutlak birliğinin onaylanması anlamına gelen tevhid, hakikatın tasdiği demektir. İnsan öğrendikçe ve bilgilendikçe, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğuna şüphesiz şahitlik edecektir. Bu anlamda bir inanç medeniyeti olan İslâm medeniyetinin önemli bir prensibi de müsamaha ve toleranstır. Bu kapsamda İslâm, Allah'ın insanlara Allah'tan başka ilâh olmadığını ve onların O'na ibadet ve itaate borçlu olduklarını, onları kötülüğe ve sebeplerine karşı uyarmak için aralarında bir peygamber göndermedik hiçbir ümmet bırakmadığını ilan eder. Nitekim, kitabî dinlerin indirildikleri hallerinin esasında, Allah'ın tüm zamanlar için gönderdiği ve geçerli ilan ettiği hanif dini, İslâm bulunmaktadır. Müsamaha, Allah'ın gönderdiği bütün dinlerin ve onlarla beraber görevlendirdiği tüm peygamberlerin varlığını unutmamaktır.⁷⁷

Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik etmek, O'nun her şeyi yaratan tek Yaratıcı, her olayın ilk sebebi, her şeyin en sonu, yani ezeli ve ebedî olduğunu tüm varlığıyla benimsemek demektir. Böyle bir tanıklık, özgürce ve şuurulu bir şekilde gerçekleşirse amacına ulaşır. Her şeyin sebebi, Müsebbibu'l-esbâb (Sebeplerin Sebebi) olarak kabul eden tevhid, Yaratıcı'nın dışındaki bütün ortakları ve güçleri reddeder. Bununla Allah'tan başka hiçbir güç ve kudret, sihir ve büyü ile hayata ve insana müdahale edemez. Dolayısıyla tevhid, insan ürünü din ve inançların iddialarını karşılıksız bırakır; saf ve cahil hurafelere kapıları kapatır. Onunla tabiat ve fizik bilimleri, kutsalla ilişkisini sürdürür. Dolayısıyla tevhid, bilim ve medeniyetin düşmanı olan bâtil inanç ve hurafelerin panzehiridir. Onunla olay ve hakikatlerin, Allah'ın kudretine bağlı olduğu anlaşılır.⁷⁸

Tevhid, itaat ve ibadetin amacına uygun olarak Allah'ın her şeyi en güzel, mükemmel ve sürekli yaratan Hallâk (Çok çok Yaratan) olduğunu hatırlatır. O'na tâbi olmak, insanın varlık olma sebebi ve şerefidir. Bu çerçevede tevhid, insanın yerküre üzerinde Hâkimler Hâkimi'nin (Ahkamu'l-Hâkimin) temsilcisi olduğuna işaret eder. Nitekim Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insan, tevhidin sayesinde amaçsız ve gayesiz yaratılmadığını; yalnız olmadığını, Yaratıcı'nın ona her şeyden yakın oldu-

⁷⁶ İsmâil R. el-Fârûkî-Luis L. el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 95.

⁷⁷ İsmâil R. el-Fârûkî-Luis L. el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 95.

⁷⁸ İsmâil R. el-Fârûkî-Luis L. el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 96-97.

ğunu bilir. Bu sebeple Rabb, insana akıl ve ruh bahşetmiştir. Tevhid, akıl sahibi olanlara insanlığını hatırlatır. Onu ilahlaştırmadığı gibi, alçaltma durumunda da bırakmaz. İnsanın kıymetini erdemleriyle değerlendirir. Bunu yaparken de "halife"nin vazifelerini ve sorumluluklarını yerine getirmesini göz önünde bulundurur. Dolayısıyla değerlerin en temel belirleyicisi olarak tevhid, kula amelleriyle ahlâkî açıdan alacağı/katedeceği mertebeleri gösterir. Erdem ve takvayı elde edenlere tevhidin verdiği cevap, dünya nimetlerinin güzelliklerinden faydalanmaları ve tatmaları şeklinde karşılık bulur.⁷⁹

Hız. Adem'le başlayan dünya hayatından râzı olmak, bir medeniyeti teşekkül ettiren önemli bir husustur. Tevhid, insana dünyadan kopmayı ve var olanlardan uzaklaşmayı önermez. Tevhidin peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in gösterdiği şekliyle zühd ve takvayı tavsiye eder. Ancak dünyaya kul ve bende olmayı da tümüyle reddeder. Nitekim erdemli insan da ihtiras ve duygularının esiri olmaktan uzak insandır. O, ruhunu, bedenini ve aklını sorgulayan ve rehabilite eden orta yolu seçen, disiplinli kişidir. Sağlam, kalıcı ve kendisini yenileyen bir medeniyet, ahlâk ve erdemle gerçekleşir. Hakikî medeniyet, dünya ve öte dünyayla çatışmayan, yaşanan zamanı zihnen sağlıklı değerlendirebilen, aşkın bir ahlâkla donanımlı, disipline ve terbiye edilerek eğitilmiş insanların kurduğu medeniyettir. Bunu gerçekleştirecek yegane olgu, tevhiddir. Tevhid, "işte bu sizin ümmetiniz (olan tevhid ve İslâm milleti), bir tek ümmettir. Rabb'iniz de benim. Yalnız bana kulluk edin." (Mü'minûn, 52) ilâhî ilkesini benimser. Allah için, Allah adına sevginin neşvünema bulunduğu, insan hak ve hukukunu önceleyen birlik toplumunu modelleştirir. Tevhid toplumu diyebileceğimiz bu cemiyet, iyilik ve erdemini yayılmasını gerçekleştirdiği gibi, kötülük ve rezaletin şüyu bulmasına da mani olur. Çünkü bu toplum, Allah ve Peygamber'ine kayıtsız ve şartsız tâbi olmuş kardeşlik topluluğudur. Tevhid toplumu, aynı duygu ve mutluluğu paylaşan millettir, yani İslâm ümmetidir. Onun içeriden ve dışarıdan görünüşü vahdet üzerine bina edilmiş bir yapı sergiler. Ümmet ise, akıl, kalp ve gücün birliğini sağlamış, aşkın amaçlar uğruna bir araya gelmiş insanlardan oluşur. Onların düşüncelerinde, kararlarında, tavırlarında, vasıflarında ve güçlerinde birlik ruhu hâkimdir. Diller, renkler, şekiller, etnik kimlikler ve kökenler, bu ortak ruhla berhavâ olup buharlaşır.⁸⁰

Evensel kardeşlik ruhu, her türlü ayrımcı duygu ve düşünceyi yok eder. Tevhid medeniyetinde farklılık ve üstünlük, hayır, rahmet, fazilet ve takvayla gerçekleşir. Bu kardeşlik içerisinde, bir kısım yetenek, beceri ve

⁷⁹ İsmâil R. el-Fârûkî-Luis L. el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 97-100.

⁸⁰ İsmâil R. el-Fârûkî-Luis L. el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 100-101.

maharete sahip olanlar, bunlardan yoksun ve mahrum olanlara katkıda bulunurlar; diğer kardeşleriyle mevcut vasıflarını paylaşırlar. Sahip olduklarında gelişme kaydedenler, diğer kardeşlerinin de kendileri gibi olmaları için var gücüyle çalışırlar. Şu halde tevhid; paylaşmak, diğerkâmlık (başkalarını düşünmek) ve îsârdır (kendi muhtaç olduğu halde başkasına vermek). Dolayısıyla ümmet ve millet olmadan tevhid gerçekleşmez. Bu anlamda ümmet; bilginin, ahlâkın, insanın halifeliliğinin ve dünya isteğinin gerçekleştiği ortamdır. Bu ortamda, başka din ve ideoloji sahipleri de hayat hakkı bulurlar. Zira bu sistem, âlemşümul bir düzeni tasvir ve tasavvur eder. Tevhid düzeni dediğimiz bu sistem, fikir hürriyetinin ve sermayenin belirli sınıf, grup ve ailelerin tekellerine girmesine fırsat ve izin vermez. Çünkü bu sistem, açık ve şeffaf bir yönetim ve toplumu gerçekleştiren bir barış düzenidir. Bir anlamda sosyal bir düzen olan ümmet, diğer taraftan bir dünya nizamıdır. Nitekim İslâm medeniyetinin esası ve temeli, onun üzerine bina edilmiştir. Hülâsa tevhid, bir arada yaşamının ve birbirine tahammül edebilmenin formüllerini insanlığa hediye eder.⁸¹

Birlik içindeki medenî toplumun beraberliğini sağlayan Yaratıcı, var olan ve var edilen her şeyden üstündür. Estetiğin birinci ilkesi olan tevhid, bu anlamda Allah'ın, var edilenlerden ayrı tutulmasının gerekliliğini öğretir. Yaratılan her şey zaman ve mekânla sınırlı ve kayıtlıdır. Tevhid, Yaratıcı ile yaratılan arasındaki hiçbir anlamdaki bütünleşmeyi onaylamaz. Zira o Azîm'dir (Her şeyin üzerindedir, yücedir) ve hiçbir şey ona benzemez; onu sembolize ve temsil edemez. Bunun için tevhid medeniyeti, insanı tanrılaştırma yönündeki tüm açılımlara karşı tedbirlerini almıştır. Yaratıcı ile yaratılan arasındaki ilişki, sonlu (fani) ve sınırlı arasındaki farkı belirgin bir şekilde gösterecek vasıftadır. Bir takım sanatlarla karşı Müslümanların mesafeli duruşunun altında bu kaygı bulunmaktadır. Ancak tevhid; sanata, güzelliğe, estetiğe ve insanın kendisini geliştirmesine karşı engelleyici bir tavır almaz. Bu kapsamda tevhid toplumu, mutlak güzelliği Cemal'de ve onun vahyedilen Kadîm Kelâm'ında görür. Müslüman sanatçı, kelime-i tevhidten hareketle doğadaki hiçbir varlığın Allah'ı temsil edemeyeceği ve O'na benzemeyeceği bilincini taşır. İslâm sanatı, kelime-i şهادetten de yola çıkarak, tabiattaki güzellik, estetik, ahenk ve düzeni resmeder. Bununla birlikte Müslüman sanatçı, Allah'ın varlığını ve yüceliğini tabiatın her figüründe gösterir. Ancak o bilir ki, Var Eden hiçbir şekilde resmedilemez ve şeklen tasavvur edilemez. Allah'ın görsel olarak ifade edilemezliği, bu açıdan en yüksek estetik hakikattir. Zira Zat-ı Barî, mutlaktır, yücedir. "Bir kişinin zihninde O'nu, yaratılıştaki her şeyden farklı olarak idrak etmesi, O'nu "güzel olan her şeyden farklı

⁸¹ İsmâil R. el-Fârûkî-Luis L. el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 101.

olarak güzel" algılaması demektir. İfade-edilemezlik; ebedîlik, mutlaklık ve sonsuzluk manasına gelen bir ilâhî sıfattır. Allah'ın 'Bekâ' sıfatının bir ifadesidir."⁸²

Her eserde Bâki'nin varlığını hissettiren İslâm sanatı, bitki, hayvan ve insan figürlerinin işlendiği yerlerde onların yaratılmış olduklarını hatırlatır. Nitekim tevhid, bölgesel ve etnik farklılıklar içinde olsalar da, bütün Müslüman sanatçıları ortak bir mihver (eksen) ve nokta etrafında buluşturur.

Şu halde tevhid medeniyeti, Allah, insan, toplum ve tabiat arasındaki ilişkileri, makul ve meşru sınırlar içerisinde belirlemiştir. İnsanın ve tabiatın ilahlaştırılmadığı bir dünya sistemini insanlığa sunmuştur. Hakikat ve vahdeti, var olan her alanda gerçekleştirmeyi başarmıştır. İnsanlık ve özelde Müslümanlar, bu sınırları zorladığı veya aştığı zaman, toplumsal ve ekolojik (çevresel) felaketler ve musibetlerle karşı karşıya kalmıştır. Tevhid medeniyetinin devamı için, Vâhid'in âdet ve sünnetine tâbi olmaktan başka seçenek yoktur.

B. Medeniyet Vasıtası: Dil ve Arapça

İslâm medeniyetinin inşasında kadim dillerden biri olan Arapça'nın varlığı bir hakikattir. Edebî nitelikli bir dil olarak Arapça, Ortaçağ'da Hıristiyanlık dünyasında Latince'nin üstlendiği bir vazifeyi yerine getirerek Müslümanlar arasında anlaşma ve konuşmayı sağlayan lisan olmuştur. Bununla birlikte Arapça, ibadet dilinin yanında İslâm coğrafyasında inşa edilen medeniyetin oluşumunda köklü tesirler bırakmıştır.⁸³

Mevcut diller içerisinde kadîm medeniyet dili Arapça'nın lisan olarak değeri ve zenginliğine dikkat çeken son dönem şeyhülislâm ve düşünürlerinden Musa Kazım, bu anlamda onu dillerin en güzeli olarak nitelemektedir. Düşüncesini hamasî ve dinî duygulara dayandırmadan bir dil uzmanı gibi gerekçelerle temellendirmektedir.⁸⁴

Düşünürümüz Arapça'nın ayırıcı ve seçici dil olma özelliklerini değerlendirirken, bu dilde yazılmış herhangi bir edebî eserin, buna çok güzel kaynaklık yapabileceğini düşünür. Zira böyle bir eser baştan sona incelendiğinde, ince mecazlar, dakik kinayeler ve latif istiareler ile nice yüce anlamlar ifade edildiği görülür. Aynı zamanda başka bir dile ait bir keli-

⁸² İsmâil R. el-Fârûkî-Luis L. el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 102-106.

⁸³ Haydar Bammat, *Garp Medeniyetinin Kuruluşunda Müslümanların Rolü*, İstanbul 1966, 9.

⁸⁴ Geniş bilgi için bkz. Musa Kazım, "Medeniyet Vasıtası ve Arap Dili", *Külliyyât* (Musa Kazım Efendi) içinde, Ankara 2002, 133-134.

meyle de karşılaşılmaz. Bu dil ve anlam zenginliği, başka bir dil ile mukayese edilemeyecek kadar büyüktür.⁸⁵

Arapça'nın ileri ve gelişmiş bir lisan olması, Kur'ân'ın bu dille indirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Kur'ân'ın geldiği toplum, dil kabiliyet ve edebiyatı açısından çağdaşları arasında zirve idi. Arap toplumunda fesâhat ve belâğat üzerine konuşmak ve söz söylemek birinci sanat ve fazilet olarak nitelendirilirdi.⁸⁶

Arapça o kadar etkili, zengin ve estetik bir dil ki, İslâm'ı kabul eden toplumlar, bu lisanın genişlik ve letâfetine hayran kaldılar ve onu öğrenmek için büyük bir aşk duydular. Ancak Meşrutiyet dönemi düşünürlere Musa Kazım, yaşadığı dönemin İslâm ülkelerinin bir çoğunda olduğu gibi, Osmanlı'da da Arapça'ya artık eskisi kadar önem verilmediğinden ve ilgi duyulmadığından şikayetçidir. Hakikatte Arapça'yı öğrenmek ve bilmek birkaç açıdan bizim için vaciptir. Musa Kazım bunları şöyle belirler:

“Birincisi: Bir kavmin maddî ve manevî açıdan hayatının ve kurtuluşunun sebebi din ve ahlâk olup, bizim din ve ahlâk lisanımız ise Arap dilidir.

İkincisi: Lisanımıza tercüme edilmiş olan bugünkü ilimlerin pek çok kavramları Arapça lafızlardan meydana gelmektedir.

Üçüncüsü: Lisanımız Türk, Arap, Acem dillerinden meydana gelmiş tatlı bir beyan olup, bu zarafet lisanı unvanının en büyük unsurunu teşkil eden şey ise, Arapça kelimeleridir. Bunun içindir ki, isimlerini tam bir hüremtle yâd ettiğimiz âlimlerimiz ve edebiyatçılarımız büyüklük adını hep o Arap diline vâkıf olmaları sayesinde almışlardır.

Dördüncüsü: Osmanlı hükümetimizin kurtuluş kanatları altında bulunan Müslüman halkların çeşitli kavimlerden meydana gelmekte olup, genelliği itibarıyla bunların Hilâfet-i uzmâ (devlet başkanlığı) makamına tam bir sadâkat ve bağlılıkları ise ancak din noktasında olduğundan, şüphe yoktur ki, mümkün mertebeye o din lisanının eğitimi ve geliştirilmesi, Müslümanların mukaddes hilâfet makamına olan hem sadâkat ve boyun eğme derecelerini kuvvetlendirme, hem de birbirine olan sevgi ve kardeşliklerini takviye edilecektir.”⁸⁷

Şu halde Arapça, din ve ahlâk lisanıdır. Aynı zamanda Arap olmayan toplumların da ilim ve medeniyet dilidir. Arapça sayesinde bütün İslâm toplumları (ümmet) arasındaki bağ ve irtibat gelişecek ve ortak

⁸⁵ Musa Kazım, “Medeniyet Vasıtası ve Arap Dili”, 134.

⁸⁶ Musa Kazım, “Medeniyet Vasıtası ve Arap Dili”, 134.

⁸⁷ Musa Kazım, “Medeniyet Vasıtası ve Arap Dili”, 135.

eğitim lisanı olacaktır. İslâm medeniyetinde, geçmişte olduğu gibi, tüm zamanlarda Arapça'nın faklı kùltür ve coğrafyalarından gelenleri birleştiren gücü daima var olacaktır.

Lisanın ve özellikle de Arapça'nın bir medeniyet dili olduğuna dikkat çeken Musa Kazım, son dönem düşünürlerimizde fikirlerinde yeterince yer alamayan bir medeniyet olgusuna eğilmektedir. Çalışmamızın bu kısmı, ehemmiyetine binaen Musa Kazım Efendi'nin görüşleri çerçevesinde şekillenecektir.

C. Medeniyet Tasavvuru

Medeniyet kavramına, çağdaşları içerisinde Musa Kazım kadar vurgu yapan münevverimiz yok denecek kadar azdır. Ona göre medeniyet, şehirde veya kentte her nerede olursa olsun bir yerde toplu olarak yaşamak demektir. Bu anlamda Musa Kazım'da İbn Haldun düşüncesinin işaretlerini görmek mümkündür:

*"Medeniyet bir şehirde, bir köyde neresi olursa olsun bir yerde toplu olarak yaşamak demektir. Bu da insan nevinin yaratılış ve tabiatının gereğidir. Çünkü insanların geçimi hayvanların geçimi gibi basit ve sade değildir. İnsan yaşayabilmesi için tek başına temin edemeyeceği bir takım şeylere muhtaçtır. Binaenaleyh, insanlar tâ yaratılışının başından beri birbirine yardım etmiş ve bir yerde toplu olarak yaşaya gelmişlerdir ki insanın tabiat bakımından medeni olmasının anlamı da budur."*⁸⁸

Medeniyet, Musa Kazım'ın fikir dünyasında iki şekilde yer etmektedir: Kamil medeniyet (medeniyet-i kâmile), sahih medeniyet (medeniyet-i sahiha)

Musa Kazım'ın nezdinde, *"insanlar tab'an medeni oldukları için her asırda bir nevi medeniyet doğmuş ve doğmakta bulunmuş ise de kâmil (gerçek) medeniyete (medeniyet-i kâmile) ulaşabilmek her kavme nasip olmamıştır. Acayip; bu kamil medeniyet denilen şey bir toplumun tabii ve matematik ilimlerde ilerlemesi ve çeşitli teknolojileri icat etmesi; vapurlar, şimendiferler icat ederek ulaşım için bunca kolaylıklar göstermesi; büyük şehirler, geniş caddeler, yüksek binalar meydana getirmesi vs. değil mi? Eğer bunlar ise, bu gibi şeylere ulaşmak, pek çok topluma nasip olmuş ve şu anda da olmaktadır. Yalnız bunlar değil. Çünkü medeniyetten asıl maksat, bütün halkın refah ve saadet üzere yaşamasıdır"*.⁸⁹

⁸⁸ Musa Kazım, "Medeniyet-i Sahiha ve Diyanet-i Hakka", *Külliyât* (Musa Kazım Efendi) içinde, Ankara 2002, 67.

⁸⁹ Musa Kazım, "Medeniyet-i Sahiha ve Diyanet-i Hakka", 67.

Sahih medeniyete gelince, *“insanlara her türlü saadet ve refah yollarını bahşeden bir medeniyettir ki, o da her işte istikamet, her hususta adalet, insan nevine yardım, bütüen akli noksanlıklardan kaçınmakla hasıl ve bunlar da ancak hak din (diyanet-i hakk) ile kaimdir.”*⁹⁰

1. Medeniyetin Vesilesi ve Adaletin Mizanı Olacak Nitelikler

Medeniyete vesile olacak nitelikler, önemli ve kayda değer ölçütlerdir. Bunlardan birincisi, nefsi müdafaadır. Herkesin kendi hukukunu koruması ve kendi nefsinin koruması onun doğal hakkıdır. Hukuk ve nefsin muhafazası yapılmadığı takdirde medeniyet nimetine nail olmak hayalden öteye geçmeyecektir. Dünya kaos içerisinde güçlü ve kuvvetlinin, zayıf ve mazluma hayat hakkı tanımadığı bir hale dönüşecektir. Bu halin sonucu, yerküre üzerindeki insanoğlunun soyunun tükenmesine kadar gidebilecektir.

Medeniyet vesilesi olacak ikinci nitelik, şahsî onurdur. Zira nefsin şerefi, öyle bir özelliktir ki, sahibini kötü eylemlerden alıkor, çirkin rezâletlerden korur.

*“Şeref-i nefsin belirtilen şu manasını gören bir kimse, ilk bakışta onun medeniyetin ölçüsü ve adaletin miyarı olabileceğine hükmeder ise de biraz derin düşününce gerçeğin başka olduğuna kendisinde tam bir kanaatin meydana geleceği şüphesizdir. Zira, şeref-i nefis denilen şeyin muayyen bir hakikati yoktur. Mizanın, zamanın, milletlerin farklılaşmasıyla o da farklılaşır.”*⁹¹

Şeref ve faziletin toplumlara göre farklılık gösterdiğini düşünen Musa Kazım, buna örnek olarak gasp, yağmacılık ve hürleri köleleştirmenin çöl insanları için birer fazilet ve şereflik ölçüsü olurken; şehirliler ve köylüler nezdinde bu olumsuz hallerin her biri rezalet ve vahşet numunesidir. Hile ve desiseleri de benzer şekilde bir toplumca haset ve aşağılık olarak; diğer bir toplum için akıl ve hikmet olarak kabul eder. *“Kısacası, insanların sınıflarına, toplumların âdetlerine, zaman ve mekânın değişmesine göre şeref-i nefis de farklı olup her toplum ve her tabaka kendilerince bir şeyi şeref saymış, diğerininkine o adı vermemiştir.”*⁹²

Medeniyet vesilesi ve adaletin mizanı kabul edilecek üçüncü nitelik ise, hükümettir. Zira hükümetlessiz hiçbir toplum varlığını sürdüremez. Zulmü giderme, düşmanlara mukavemet etme ve memleketi muhafaza etme hükümetlessiz gerçekleşmez. *“Eğer hükümet olmasa kuvvetliler zayıfları, zenginler fakirleri imha ve düşmanlar da memleketleri istila eder. Sevgili Pey-*

⁹⁰ Musa Kazım, “Medeniyet-i Sahiha ve Diyanet-i Hakka”, 67.

⁹¹ Musa Kazım, “Medeniyet-i Sahiha ve Diyanet-i Hakka”, 71.

⁹² Musa Kazım, “Medeniyet-i Sahiha ve Diyanet-i Hakka”, 72.

*gamber efendimiz Hazretlerinin, "Sultan yeryüzünde İlahî bir gölgedir. Her mazlum ona iltica eyler." mealindeki bir hadis-i şerifleri de buna kesin bir tarzda delâlet eder."*⁹³

Medeniyet vesilesi olacak niteliklerin dördüncüsü, diyanet ve vahye inanmaktır.⁹⁴

2. Hikmet İlmi ve Medeniyet

Hikmet ilmi, başlangıçta manevi ve maddi olarak medeniyetin hamisi iken, sonraları hizmetin yalnız maddi yönüne hasredilerek, maneviyat tamamen terkedilmiştir. Böyle bir sonucun bütün dünyayı vahşet içerisinde bırakması kaçınılmazdır.⁹⁵

Hikmet ilimleri ve maddi ilimlerin, Endülüs kanalıyla Avrupa'ya geçmesinden itibaren İslâm dünyasında bir atalet hakim olmuş ve toplumu rahatlatmıştır. Bu da İslâm toplumlarının gerilemesini beraberinde getirmiştir. Gerilemeyi fırsat bilen bazı çevreler, akıllarına gelen her türlü hezeyanları dile getirmeye cüret etmişlerdir.⁹⁶

Musa Kazım'a göre, medeniyetin devam ve bekasının ve sahih medeniyet vasfını almasının, ilim, marifet, sanat ve ticaretle meydana gelebileceği açıktır. Fakat ilmin, marifetin, sanat ve ticaretin semavî bir dinle ve yüce bir ahlâkla harmanlanması önemli bir koşuldur. Çünkü medeniyetin özel anlamı "*Yardımlaşma temel esasına dayanılarak toplumun kurulması ve kavmiyetin tanzim edilmesi*" demek olup, bu ise o toplumun fertleri arasında sahih kardeşliği ve daimî sevgiyi gerektiren kuvvetli bir rabitanın varlığına bağlıdır ki, o da ancak din ve ahlâktan ibarettir."⁹⁷

Musa Kazım, Avrupa'nın din ve ahlâka önem vermediği halde ilerlemesinin izahını iki şekilde ifade eder: Avrupa'nın bilim ve teknolojiadaki ilerlemesi, sadece ilim ve fenler sayesinde değildir. Din ve ahlâkın bu gelişmedeki büyük etkisi inkar edilemez. Eğer Avrupa'daki insanlar arasında dinin etkisiyle oluşmuş kardeşlik ve kuvvetli sevgi olmasaydı, toplumun ayakta kalması imkânsız olurdu. İkinci olarak; Avrupa'nın maddî ilerlemelerde zirveye ulaşmış olsa da, hakikat erbabı nezdinde bu gelişmelerin ve bu medeniyetin büyük bir değeri yoktur. Musa Kazım, tezinin

⁹³ Musa Kazım, "Medeniyet-i Sahiha ve Diyanet-i Hakka", 73, krş. Tank Zafer Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı*, İstanbul 1962, 26.

⁹⁴ Musa Kazım, "Medeniyet-i Sahiha ve Diyanet-i Hakka", 73-74.

⁹⁵ Musa Kazım, "Hikmete Dair Bir Mütâlaa", *Külliyyât* (Musa Kazım Efendi) içinde, Ankara 2002, 141.

⁹⁶ Musa Kazım, "Hakikati Beyan", *Külliyyât* (Musa Kazım Efendi) içinde, Ankara 2002, 148.

⁹⁷ Musa Kazım, "Medeniyetin Himaye Edicisi", *Külliyyât* (Musa Kazım Efendi) içinde, Ankara 2002, 137.

gerekçesini, Avrupa'da "teâvün ve yardımlaşma" kaidesinin kötü ahlâkla bozulduğunu, bunun sonucu olarak ilerlemelerin tabîî bir şekilde, bir aşağılaşmaya dönüşmesi mukadder olduğu düşüncesine dayandırmaktadır. Dolayısıyla ilim, eğitim, sanayi ve ticaretin semavî bir din ve yüksek bir ahlâk ile birlikte bulunması gereklidir. O, Avrupa'da dinsizliğin ilerlemesiyle, toplumsal ve insanî özelliklerin büyük oranda yitirileceğini tahmin etmektedir.⁹⁸

Akıllı bir kişi, nefsini arındırmaya ve rezaletlerden temizlenmeye özen göstereceğinden, meşru kazanç yollarını tercih ederek, her türlü hıyanet, yalan, rüşvetten yüz çevirerek insanlığa hizmet ve yardım eder ki, medeniyetin temel esası da budur. Bu çerçevede dinin ilkeleri ve ahlâk, insana güzel inanç ve erdemler kazandırır, dinsizlik ise hayvanî şehvetler ve nefsanî ihtiraslar dünyasına daldırır. Dolayısıyla, birincinin medeniyetin himayecisi, ikincinin ise insanlığın yıkıcısı olduğu bir gerçektir.⁹⁹

3. Medeniyet ve Din

İnsan için ruh ve vücut neyse, toplum için de din ve medeniyet aynı anlama gelir. Din toplumun ruhu ise, medeniyet de vücudu sayılır. Ruh-suz beden, ceset olacağı için, dinsiz bir medeniyet de ruhsuz bir madde yığına haline gelecektir. "Vücut ruhun kendini tabiatı ve eşyada ifade etmesi anlamına geldiği gibi, medeniyet de, dinle dolu, dinle canlı hâle gelen toplum ruhunun, eşyayı ve tabiatı tasarruf ederek, hayat için bir anlam, bir tarz, kalıcı eserler oluşturması demektir. Medeniyetin oluşum sürecini, kültür dediğimiz, duyu ve düşünceleri, istek ve arzuları, bilgi ve tecrübeleri, tarih ve coğrafya ışığında yoğurup hamur haline getirerek bir amaç belirleyen, âdeti metotlu, düzenli bir şekilde işleyen toplum irâdesi idâre eder. Benzetme uygun olursa, kültür, dokuma tezgâhı, renk renk iplikçikler, medeniyetse, dokunan kumaştır. Din, o iplikçiklere renk, dayanıklılık ve tezgâhı işleyen irâdeye hedef, amaç, dayanma gücü veren, fiziki aşkın ilâhî lütuf ve armağandır. Kültür ve medeniyet, dinden, ruh, can ve öz alır. Din, onlar için tükenmez, kurumaz bir doğuş, varoluş ve yeniden diriliş kaynağıdır."¹⁰⁰

İnsaniyet; istikameti, ciddiyeti, merhameti, şefkati, her hususta adaneti, dolayısıyla yüksek ahlâk ve erdemleri gerektiren insanlık demektir.

⁹⁸ Musa Kazım, "Medeniyetin Himaye Edicisi", 137-138.

⁹⁹ Musa Kazım, "Medeniyetin Himaye Edicisi", 140.

¹⁰⁰ Sezai Karakoç, "Din ve Medeniyet", Basın Bildirisi İstanbul 15 Mart 2008.

http://www.yucedirilis.org.tr/basin_bildirileri/basin21.html

Bunu elde etmek ise, din ve inançla gerçekleşir. Dolayısıyla din ve itikat olmaksızın insan, kendisini hayvanî özelliklerden kurtaramaz.¹⁰¹

Nitekim medenî hayat din ile varlığını sürdürmektedir. Bu kapsamda, Musa Kazım, medenî hayatın teşekkülünü ve devamını, insanların birbirlerine yardım ve her hususta adalet ve hakkaniyetin gerçekleşmesiyle kayıtlı tutmaktadır. Aksi takdirde medeniyet yerine vahşetin hakim olması kaçınılmazdır.¹⁰²

Nihayetinde her ne sınıfta bulunurlarsa bulunsunlar, dinsiz bir toplumun sahil bir medeniyet teşkil etmesi imkânsızdır. Sahih medeniyet, yüksek ahlâk ve yüce erdemler ile, bunların da hak din ile meydana geleceği bir hakikattir.¹⁰³

D. İslâm, Medeniyet, İlerleme ve Batılılaşma

“Makineleşme tek başına medeniyet değildir” diyen F. Braudel’in tespiti bir gerçeği yansıtmaktadır. Ancak ilerleme ve gelişmede Batı’daki bilim ve teknolojinin aldığı mesafeden İslâm dünyası uzak kalmaz. Batı, bu alandaki gelişmeyi, din ile laik bilimsel gelişme arasındaki çatışmaya karşı koymakla elde etti. İslâm ise, ne mutluluk ne de refaktan vazgeçmeden, yani ruhunu ve özünü yitirmeden hedefine ulaşmak istemektedir. İslâm’ın mesafe aldığı yol, orijinal ve orta bir yoldur. Bu rota Batı’daki bloklaşmanın cenderesine girmek istemeyen bir yolu göstermektedir. Aşılması zor olan bu yol öncelikle; ırk, cinsiyet ve yaş grubu arasında ayırım yapmayı engellemektedir. Ayrıca, İslâm dünya üzerinde adalet ve refahı yaşamayı gerçekleştirmeyi kendine hedef olarak koymaktadır. Zengin kültürel dokusuyla İslâm, tarih boyunca farklı topluluk ve milletler arasında bir barış rolünü benimsemiştir. Kendisi olmak isteyen İslâm, dünyadaki bloklaşmaların yönlendirmesine muhatap olmak istememektedir. Andre Miquel’in sorusunu soracak olursak:

“Şayet kendi ve dünyasının kaderiyle, geleceğiyle tekrar barışırsa, o da bütün anlamlarıyla eski karşılıklı derin ilişkilerin ve asla kesilmemiş olduğunu tahmin ettiğimiz diyalog geleneğinin tekrar ele alınıp, canlandırılmasına, dünyanın yeni, daha bir modern çehreye sahip olmasına yardım edebilir mi?”¹⁰⁴

Osmanlı’nın toprak kaybetmesi, coğrafyasının küçülmesi ve Batı’nın hızlı bir şekilde ilerleme kaydetmesiyle birlikte İslam ve terakkî

¹⁰¹ Musa Kazım, “Medeniyet-i Sahiha ve Diyanet-i Hakka”, 69-70.

¹⁰² Musa Kazım, “Diyanetin Lüzumu”, *Külliyât* (Musa Kazım Efendi) içinde, Ankara 2002, 183.

¹⁰³ Musa Kazım, “Medeniyet-i Sahiha ve Diyanet-i Hakka”, 70.

¹⁰⁴ Andre Miquel, *İslâm ve Medeniyet (Doğuştan Günümüze)*, çev: A. Fidan, H. Menteş, İstanbul trz, II, 599-600.

meselesi, Musa Kazım'ın hem kendi fikir cephesinde hem de muhalif cephesinde önemli tartışmalara sebep olmuştur.

Musa Kazım, ilerleme ile Avrupalılaştırma/Batılılaşma arasında bağ kurmaktadır. O, hürriyetin elde edilmesiyle örf ve millî adetlerin bırakılıp Batı'yı taklide yönelmenin ne hikmete ne de maslahata (toplumsal faydaya) hizmet etmeyeceği konusunda uyarılarda bulunur.¹⁰⁵

1. İlerleme ve Japonya

İlerleme/Terakki, son dönem her Osmanlı aydını için önemli ve üzerinde düşünceler serdedilecek bir mevzudur. Bu çerçevede dönemin münevverleri gibi, Musa Kazım da, gelişmiş Avrupa'yı örnek alırken, ilim ve sanayinin kabul edilmesini ısrarla vurgular. Bunun dinî referanslarını kaydeder:

"...Hikmet bizim kaybettiğimiz malımız olduğu için, onu bulduğumuz yerde elbette alırız. "Hikmet, müminin kayıp malıdır. Onu nerede bulursa alır." (Tirmizi, İlim, 19; İbn Mâce, Zühd, 15; Aclunî, Keşfü'l-Hafâ, I, 435, hadis nr. 1159) Fakat, onların bütün âdet ve ahlâkını, geçim yollarını ve hayat tarzını kabul edemeyiz. Zira, sonra zarar görürüz. Bir kavmin ilim ve teknolojisini kabul etmek; o kavmin bütün âdet ve ahlâkını, hayat tarzını ve geçim şeklini kabul etmeye bağlı değildir. Nitekim, bizim gibi Japonlar da bundan otuz yıl önce ilimlerden ve bugünkü sanayiden habersiz idiler. Çünkü, gaflette idiler. Birdenbire gözlerini açtılar. Avrupa ilim ve sanayini alarak memleketlerinde uygulamaya başladılar. Az zaman içerisinde Avrupalılara eşit oldular ve hatta bir çok konularda onları geçerek, bütün medeniyet âlemini hayrette bıraktılar. Halbuki, Avrupa âdet ve ahlâkından hiçbir şeyi memleketlerine kabul etmediler. Hayat tarzı ve geçim şekillerini, hatta giyim tarzlarını bile aslâ değiştirmediler." ¹⁰⁶

Bir memleketin ilim ve sanayisini taklit, aynı memleketin ahlâkını ve hayat tarzını benimseyip taklit etmeyi gerektirmez. Bu düşünceden hareketle Musa Kazım, bu ikisi arasında doğrudan bir ilişkinin söz konusu edilemeyeceğini belirtir. Çünkü her toplumun kendine özgü bir yaşam tarzı ve geçim yolu ve adeti bulunmaktadır. Fakat memleketin ve toplumun kendine mahsus sanatı, fenni ve ilmi yoktur. İlim ve fenler, bütün insanların ve toplumların ortak çalışmasının ürünüdür. Dolayısıyla, ilimler ve sanayi ile hayat tarzı, âdet ve ahlâk arasında bir ilişki kurulması makul değildir.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Musa Kazım, "Güzel Millî Adetler Konusu", 334.

¹⁰⁶ Musa Kazım, "Güzel Millî Adetler Konusu", 336.

¹⁰⁷ Musa Kazım, "Güzel Millî Adetler Konusu", 336-337.

Günümüzde de zaman zaman model ülke gösterilen ülke, Musa Kazım'ın döneminde Japonya'dır. Nitekim onun şu sözleri bunu yansıtmaktadır:

*"Bize lazım olan şey, Japonlardan ibret alarak, Avrupa'nın ilim ve sanayi-sini bütün kuvvetimizle ve tam bir süratle alıp kabul etmeye ve bunları memleketimizde harfiyen uygulamaya çalışıp gayret etmekle beraber, onların âdetleri ve ahlâkını, geçim yolları ve hayat tarzlarını taklit etmekten kaçınmaktır. Çünkü, eğer biz şu derin zaafımızla beraber, bir de kendi millî âdetlerimizi terk ederek, Avrupa âdetlerini ve hayat tarzlarını taklit etmeye kalkışırsak, ilerleme ve yükselme şöyle dursun, daha sonra kendi mevcudiyetimizi temelinden yok edeceğimiz şüphesizdir."*¹⁰⁸

2. Batılılaşma

Musa Kazım'ın bir uygarlık projesi olarak batılılaşma reçetesi, dikkat çekmiştir. O batılılaşmanın caiz olacağı alanlarla, olmayacağı alanları birbirinden ayırarak ortaya bir ölçek koymuştur: *"Gelenek (örf), yani üzerinde nas (Kur'an ya da hadis yargısı) olmayan işlerde de nas hükmündedir. Fakat örf, sadece muamelat (sivil hukuk alanı) üzerine değil, yaşamın bütün alanı üzerine olduğundan onlarda nassa dayalı şeriatın alanına girer! Kur'an ya da hadis yargularının dışında olduğunu Sait Halim Paşa'nın bile kabul ettiği örfler alanunda bile batılılaşmak olmaz! Örneğin, Kur'an ya da hadiste fes hakkında tek söz olmadığı halde, yani başa giyilecek şey şeriat dışı bir konu olduğu halde ve fes giymek şunun şurasında 75-80 yıllık bir gelenek olduğu halde, onun yerine şapka giyilmesine şeriat cevaz veremezdi!"*¹⁰⁹

Düşünürümüz batılılaşmanın tamamen bir kopya ve taklitleliğe dönüşmesinden kaygılıdır. Bunu da faydalı ve ülkenin menfaati için uygun görmez. Çünkü bir toplumun ve ülkenin kendine ait millî âdet, ahlâk ve hayat tarzını başka bir ülke ve topluma uygulamak tabiat kanunlarını değiştirir. Bu ise imkânsızdır. Musa Kazım, bu noktada, örnek olarak Avrupa giyim tarzını vermektedir. Avrupalı kadınların giyim şeklinin, tesettür sebebiyle, kendi toplumunun kadınlarıyla uygunluk göstermediğini belirtmektedir. Aynı şekilde ulema sınıfı, Avrupa ruhanî alimlerinin giydiği elbiseyi giyemez. Çünkü buna dinî hükümler izin vermez.¹¹⁰

Batılılaşmanın şekil üzerinde yapılmasına itiraz eden ve bunun tehlikelerine dikkat çeken Musa Kazım, hürriyetin millî varlığın imhasına kurban edilmemesini ister:

¹⁰⁸ Musa Kazım, "Güzel Millî Adetler Konusu", 337; krş. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 420.

¹⁰⁹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 420.

¹¹⁰ Musa Kazım, "Güzel Millî Adetler Konusu", 337.

“...Hür olduk” diye, bütün kendi millî âdet ve hayat tarzımızı terk ederek, Avrupa hayat ve âdetini harfiyen taklide yeltenmek, kendimizi “Hürriyet” adı altında, müthiş bir takım esaretlere atmaya sonra kendi millî varlığımızı imha etmeye çalışmaktan başka bir şey değildir.”¹¹¹

Dolayısıyla insanîyet ve medenîyet ile ilişkisi olmayan çirkin âdetlerin kabul edilmesi, maddî ve manevî onarılmaz zararlara sebebiyet teşkil ettiği için terk edilmelidir.¹¹²

Diğer taraftan Musa Kazım, ülkenin ve toplumun içinde bulunduğu geriliğin ve bunun neden olduğu problemlerin kökeninde İslâm’ın değil, bizzat atalet ve tembelliğin yattığını düşünür. Zira beşikten mezara kadar ilmi emreden ve kaybettiğimiz hikmeti nerede bulursak almamızı isteyen bizim dinimiz İslâm’dır. Ancak Musa Kazım, medenîyet adına, Avrupa’da her ne rezalet varsa alınıp memlekete ithal edilip halka benimsetilmeli diyenlere de şiddet karşı çıkmaktadır.¹¹³ O, şu soruyu sorarak cevabını vermeye çalışır: “Bu durumda Batı’nın gerek edebiyatından, gerek felsefesinden hiçbir şey alıp iktibas etmeyecek miyiz? Hikmeti nerede bulursak onu kendi malımız gibi almaya ve ilmi Çin’de bile olsa gidip onu tahsil etmeye dinen görevli olduğumuz için Batı’da olsun, Doğu’da olsun, bize yararlı olan bir şeyi pekala alıp iktibas edeceğiz. Buna kimsenin hiçbir diyeceği yoktur. Fakat ahlâk ve millî adetlerimize aykırı ve zararlı olan şeyleri de kesinlikle reddedeceğiz.”¹¹⁴

3. İslâm ve Terakkî

Batılılaşmanın olumsuz etkileri hususunda hassasiyeti bulunan Musa Kazım, alternatif düşüncelere de kapı aralar. Özellikle de dönemin popüler konusu “İslâm terakkiye mani midir?” sorusu etrafında kümelenen meselelere ilgisi oldukça fazladır.¹¹⁵

Bu çerçevede Musa Kazım’ın başlıca özelliği, din alanında bir takım yeniliklere kapı aralanması gerektiği kanaatini taşımasıdır. Zira mevcut uygulamalar, İslâm’ın özü ile bağdaşmamakta, çağın ilerlemeleri karşısında dine dayalı kurumlar yetersiz kalmaktadır.¹¹⁶

İslâm dünyasının gerilemesinin sebepleri hususunda bir takım tespitlerde bulunan Musa Kazım, mevcut durumun müsebbibi olarak dini değil, Müslümanların uygulamalarını görür:

¹¹¹ Musa Kazım, “Güzel Millî Adetler Konusu”, 338.

¹¹² Musa Kazım, “Güzel Millî Adetler Konusu”, 338.

¹¹³ Musa Kazım, “Hakikati Beyan”, *Külliyyât* (Musa Kazım Efendi) içinde, Ankara 2002, 148.

¹¹⁴ Musa Kazım, “Hakikati Beyan”, 150.

¹¹⁵ Musa Kazım’la çağdaş olan Şemseddin Günaltay’ın da bu soruya verdiği cevaplar bulunmaktadır. Bkz. Çetinkaya, *Türkiye’nin Modernleşmesi Sürecinde Şemseddin Günaltay*, 56-58.

¹¹⁶ *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, VIII, 4085.

“Bir çok asırlardan beri, istibdat kabusunun İslâm âlemi üzerinde meydana getirdiği müthiş tahripler sonucu olarak, Müslümanların her yerde, her konuda diğer toplumlardan geri kalmış olması ve bu yüzden bir çok İslâm devletinin yıkılmış bulunması ve İslâm âlemine teselli kaynağı ve dayanak olacak yalnız Osmanlı devleti kalmış ise de onun da kötü istibdadı sebebiyle, hayat ve ölüm arasında bir dereceye düşmüş olması ve bu devletin güç ve kudretini iade etmek ümidiyle Meşrutiyet elde edilmiş ise de Meşrutiyet’in ilanından sonra meydana gelen iç ve dış ihtiraslar sebebiyle, memleketin her tarafında nifak ve ikiliğin bütünü dehşetiyle baş göstermesi ve bu yaygın felaket halinin sonunda Balkan savaşı-na sebebiyet vermesi ve Devlet-i Aliyye’nin akıl ve hayale gelmeyen bir yenilgiye uğraması, İslâm dini aleyhinde bir takım bâtil düşüncelerin yayılmasına yol açmıştır. İslâm dini ilerlemeye (terakki) mani imiş!... Ne büyük bir iftira, ne büyük bir bühtan! Zira, İslâm dini ilerlemeye engel değil, bilakis ilerlemeyi emredici ve yükselmeye yönelticidir. Çünkü bu din, bir milletin medenileşmesi ve ilerlemesi için gereken metot ve esasların tamamını içermektedir.”¹¹⁷

İslam dünyasını geriletken ve coğrafî olarak daraltan sıkıntılar karşısında Musa Kazım, bir noktayı öne çıkarmaktadır ki, bu da şûradır. Bu uygulamanın terk edilmesi, İslâm ülkelerini geriletmiş ve müstebit yönetimlerin başa geçmelerine sebep teşkil etmiştir. Yapılması gereken, bir tür yönetim usulü olan şûraya hayatîyet kazandırmaktır:

“Gerçekte, bu esaslardan birisi ümmetin şûrâsıdır (şûray-ı ümmet). Ümmetin istişare etmesinin meşruluğu, Kur’ân-ı Kerim’in, “Her işte ümmetinle müşavere et.” Âl-i İmran, 159) ve “Onların (Müslümanların) işleri, aralarında şuradan ibarettir. Yani Müslümanlar bütün işlerini ve muamelelerini danışma ile çözmeye ve halletmeye memurdur.” (Şûrâ, 38) mealindeki iki âyet-i kerîmesiyle sabit olmuş ve binaenaleyh Hz. Peygamber bu ilahî emre boyun eğerek, ümmetin çözümledikleri gibi, kendisinden sonra gelen sahabelerde bu yüce yoldan giderek, insanların bütün önemli maslahatlarını, adı geçen yolla halletmeye son derece özen göstermiştir.”¹¹⁸

Gerçekte, İslâm dininin koyduğu ümmetin şurası, zamanımızdaki ümmetin şurası tarzında değildi. Fakat, netice itibarıyla şimdikinden daha faydalı ve daha yüce idi. Daha yararlı idi. Zira, o zamanın şura üyeleri vatanî görevlerini tam bir ciddiyetle ve ücretsiz yerine getirdikleri halde, zamanımızın şura üyeleri, verilen görevlerini önemli bir miktara ulaşan ücret karşılığında yerine getirmektedirler. Daha yüce idi. Çünkü, onlar şahsî veya kavmî ihtiraslardan ve hasis menfaatlerden tamamıyla temiz iken, şimdikilerden bir çokları bu gibi kötü haslet-

¹¹⁷ Musa Kazım, “İslâm ve Terakki”, 343.

¹¹⁸ Musa Kazım, “İslâm ve Terakki”, 343.

lerden kendilerini bir türlü kurtaramamaktadırlar ve bu yüzden yarar yerine, memlekete zarar vermekten uzak kalamamaktadırlar.

Bu iki şûrâ arasında başka bir açıdan da büyük fark vardır. Zamanımızda şûrâ-yı ümmetin oluşma yeri saltanat merkeziyle sınırlı, hususî bir yer ve toplantı süresi yılın birkaç ayına münhasır olduğu halde, o zamanlarda şûrâ-yı ümmetin toplanma mahalli, bütün mahalle mescitleri, Cuma ve Bayram Camileri, namazgâhları ve yılda bir defa İslâm âleminin her tarafından gelen ve hacıların toplandığı Arafat dağı olup, bunların her biri şûrâ evi idi.

Zamanın geçmesiyle, İslâm âleminin başına çöken istibdat kabusu, bu önemli danışma yerlerini yalnız ibadet ve duaya hasretti. Ve bu şekilde bütün ümmetin dilini bağladı. İşte bunun sonucu olarak nihayet, İslâm âlemi türlü türlü felaketlere maruz kaldı. Özet olarak; İslâm dini, medeniyetin temelini teşkil eden ümmetin şûrâsı sağlam ilkesini, uyulması gerekli önemli bir kural olmak üzere, gayet geniş bir şekilde koymuş iken, maalesef sonradan ortaya çıkan baskıcıların, bu sağlam ilke işlerine gelmediğinden, bu güzel prensip tamamıyla iptal edilmiş ve onun yerine keyfi idare ortaya konulmuştur ki, İslâm âleminin başına gelen felaketlerin yegane sebebi de budur.¹¹⁹

Özetle, İslâm ilerlemeye engel değildir. İslâm dünyasındaki gerilemenin en büyük sebeplerinden biri, şûranın terk edilmesidir. Dolayısıyla zorba ve baskıcı yönetimlerin panzehiri, danışma müessesesine tekrar işlerlik kazandırmaktır. Nitekim düşünürümüzün bu temennisi tüm İslâm coğrafyasında gerçekleşmemiş olsa bile, Türkiye bu hususta önemli mesafeler kaydetmiştir. Duraklamalar, krizler ve kırılmalar yaşayan İslâm medeniyeti ortaya koyduğu evrensel proje ve uygulamalarla, önceki uygarlıklardan farklı bir tavır sergilemiştir. Bu sebeple medeniyetimizi başka medeniyetlerden farklılaştıran ayırt edici vasıflar üzerinde durmak gerekmektedir.

E. İslâm Medeniyetini Diğer Medeniyetlerden Ayıran Özellikler

Medeniyeti oluşturan unsurlar; ekonomik gelirler, siyasî nizamlar, ahlâkî gelenekler, ilim ve sanatlardır. Medeniyetin gelişmesinde coğrafî ve iktisadî faktörler önemli olduğu kadar, din, dil ve eğitim gibi manevî faktörler de önemlidir. Diğer taraftan medeniyetleri yok eden unsurlar da; zulüm, fakirlik, kötümserlik ve aldırmaçlığın yaygınlaşması, liyakatli idareci ve erdemli liderlerin yokluğu gibi sebeplerdir. İnsanla başlayan medeniyetler, bir zincirin halkaları gibi birbirine bağlıdırlar. Her medenî

¹¹⁹ Musa Kazım, "İslâm ve Terakki", 344.

millet, kendisinden sonrakine bu uygarlığı teslim eder. Dolayısıyla medeniyet bir yere veya bir ırka münhasır değildir.¹²⁰

Bir medeniyeti diğer medeniyetten üstün kılan en önemli vasıf, etkisinin büyüklüğü ve insanlığa yaptığı katkı ve faydalarda aranmalıdır. Medeniyet, sistemi yönüyle ne kadar evrensel, eğilimleri yönüyle insanî, yönelişleri yönüyle ahlâkî ve ilkeleri yönüyle de ne kadar pratik ve gerçeğe uygun ise, tarihte o nispette kalıcı ve ömrü daha uzun olmaktadır.¹²¹

İslâm medeniyetini diğer hemcinslerinden ayıran bir takım özelliklerin bulunduğu bir gerçektir. Şimdi bunlar üzerinde durabiliriz:

1. Tek Allah inancına davet eden İslâm medeniyeti, bu özelliğiyle tüm medeniyetlerden ayrılmaktadır. Böylece bu medeniyet, inanç, yönetim, sanat, şiir ve edebiyatta her türlü politeist akidelere kapılarını kapatır. Nitekim bu vasfıyla İslâm medeniyeti; nakışçılık, oymacılık, tezhip, minyatür ve bina süsleme sanatlarında şaheserler ortaya koymasına rağmen, heykel ve resim sanatlarında ürün vermemiştir.

İslâm medeniyetinin ortaya koyduğu bütün prensip ve sistemlerde, tevhid inancının tesiri açık bir şekilde gözükmektedir. Tevhid birlik şeklinde ele alındığında ise, bu durum medeniyet coğrafyasında insanî yapıda birlik, yaşam düzeninde birlik, düşünce metotlarında birlik gibi birlik esasları üzerine temellenir. Bu birlik vurgusu, sanatın çeşitli dallarında üslup ve zevk birliğini beraberinde getirmiştir. Şam'ın saksılarından, Endülüs'ün fildişinden, Mısır'ın dokumasından ve İran'ın madenlerinden birer numune alındığında, şekil ve güzelliklerinin farklılığına rağmen, hepsinin üslubu ve temel karakterinde birlik vasfı baskın bir şekilde hissedilir.¹²²

2. İslâm medeniyeti, temayül ve hedeflerinde insanî ve evrenseldir. Bir ırk ve milletin düşünce ve ilim erbabını öne çıkarmadığı gibi, farklı milletlerin dahi ve düşünürlerini kendi ailesine kazandırmıştır.¹²³

3. İslâm medeniyeti; ahlâk, erdem ve değerleri ön plana çıkarmıştır. Belirli bir devlet, toplum ve ferdin menfaati için bunlar ihmal ve istismar edilmemiştir. Yönetim, ilim, hayat, savaş, barış, iktisat ve aile gibi hayatın

¹²⁰ Mustafa Sıbâi, *İslâm Medeniyetinden Altın Tablolar*, çev: N. Demircan, M.S. Şimsek, Konya 1979, 29.

¹²¹ Sıbâi, *İslâm Medeniyetinden Altın Tablolar*, 29-30.

¹²² Sıbâi, *İslâm Medeniyetinden Altın Tablolar*, 30-31.

¹²³ Sıbâi, *İslâm Medeniyetinden Altın Tablolar*, 31-32.

tüm alanlarında hukuk ve uygulamada ahlâkî ilkelere ehemmiyet verilmiştir.¹²⁴

4. İslâm medeniyeti, ilmin en doğru metotlarına inanmış ve akide-nin sarsılmaz prensiplerine dayanmıştır. Dolayısıyla akıl ve kalbe birlikte hitap ederek duygu ve düşünceye aynı zamanda tesir etmiştir. Bu özellik sayesinde hak ve adalete dayalı, kuvvetini din ve inançtan alan bir düzen ortaya çıkmıştır. Nitekim din, hiçbir zaman devletin ilerlemesine ve medeniyetin gelişmesine mani olmamış, bilakis terakkinin en önemli tetikle-yicisi olmuştur. İmin aydınlatan ışığı, Bağdat, Şam, İstanbul, Kahire, Kurtuba ve Gırnata'daki camilerin duvarlarını aşarak tüm dünyaya ulaş-mıştır. İslam medeniyetinde dinin, devletin işleyişinde çok ayrıcalıklı bir yerinin olması dikkat çekicidir. Bu iki alanın birbirinden bağımsız olama-yacağı bir sistemin sürdürüldüğü görülmektedir. Bununla birlikte mede-niyetimizin orijinal yönlerinden biri de, gerek devlet idaresindeki yönetici-ler olsun, gerekse tebaa içerisinde yönetilen olsun hiç kimsenin ayrıcalık ve üstünlük statüsüne sahip olmamasıdır.¹²⁵

5. İslâm medeniyeti, fethettiği coğrafyalarda yaşayan insanların din ve inançlarına müdahale etmediği gibi, onların ibadetlerini yapabilmeleri için gerekli olan ortamı sağlamış ve teminat altına almıştır. Bu kadar geniş tolerans ve hoşgörüyü dünya tarihinde başka bir medeniyette görmek mümkün değildir. Dolayısıyla dinî prensipler üzerine inşa edilen İslâm medeniyeti, bütün din ve inançlara özgürlük ve yaşam hakkı tanımıştır.¹²⁶

6. İslâm medeniyetinde vahiy, akıl ve duygunun ahenkli ve uyumlu olması onun en ayırıcı özelliklerinden biridir. Nitekim bu medeniyet, kendini özgün kılan vasıflarının kaynağını vahiyde bulmuştur. Bu anlam-da medeniyetimize “vahiy ve Kur’ân medeniyeti” de denilebilir. İlâhî olanla insanî olan uyumunun sergilendiği İslâm medeniyeti, her daim ma’rufu, yani ortak aklın ortaya çıkardığı iyiyi, güzeli ve yararlıyı tercih etmiştir. O kadar ki, İslâm öncesi Arap kültüründe bulunan erdemli fiilleri devam ettirmekten çekinmemiştir.¹²⁷

7. İnsan merkezli bir uygarlık olan İslâm medeniyeti için insan önemli ve saygıya değer bir varlıktır. Bu yüzden yapılan her şey insanın mutluluğu ve faydası içindir. Kur’an’ın ve İslâm’ın prensipleri çerçevesin-de insanın hak ve sorumluluklarını yerine getirmesini ona öğütlemiştir. Dünyanın imar ve ıslahı vazifesi insana verildiği için, insan bu görevle

¹²⁴ Sibâi, *İslâm Medeniyetinden Altın Tablolar*, 32-33.

¹²⁵ Sibâi, *İslâm Medeniyetinden Altın Tablolar*, 33-34.

¹²⁶ Sibâi, *İslâm Medeniyetinden Altın Tablolar*, 34-35.

¹²⁷ İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara 2006, 46-47.

yükümlü tutulmuş ve nesiller boyunca sorumluluğu ona hatırlatılmıştır. Yine zaaf ve eksikliklerini Kur'ân, sünnet ve aklın rehberliğinde telafi etmesi istenmiştir. Bu medeniyet insana insan olduğu için değer veren tek medeniyettir. Bununla birlikte insanın haklarının, özgürlüğünün ve onunun korunması için her türlü tedbiri almıştır. Böylece kadın, çocuk, köle ve engellilerin hak ve hukukları özel fikhî prensip ve düzenlemelerle muhafaza altına alınmıştır. Nihayetinde İslâm medeniyetinde insanın inanç, can, mal, nesil ve akıl gibi temel değerleri korunmuştur. Yine ilim ve bilgi, insanın medenileşmesi, mutluluğu ve huzurunun gerçekleşmesi için geliştirilmiştir. Bu anlamda İslâm medeniyeti, kardeşlik medeniyetidir. Zira İslâm, insan haklarının ötesinde kardeşlik hakları getirmiştir.¹²⁸

İslâm, kan ve soy birliğine dayanan asabiyet olgusuna karşılık, tevhid inancını temel alan ruh birliği, dayanışma ve paylaşma sorumluluğu üzerine kurulu bir cemiyet inşa etmiştir. Nesep ilişkisini; aynı soya mensubiyet, inanç, amaç ve davranış birliğini ifade eden kardeşliğe bağlamak yerine, Kur'ân ve hadis Adem'in çocukları ifadesine vurgu yapmıştır.¹²⁹

8. Bir ilim medeniyeti olarak İslâm, hiçbir şeye vermediği değeri ilme vermiştir. Kur'ân'da yaklaşık 750 yerde ilim ve eş anlamlı kelimenin geçmesi de bunun açık bir neticesidir. Din ile bilim arasındaki ilişkinin ahenk ve uyumunun bir benzeri başka bir medeniyette görülmemektedir. Dolayısıyla İslâm, ilim medeniyetidir. Peygamberler bütün insanlık için birer ilim önderi kabul edilirler. Bununla birlikte araştırma yapılacak hususlarda herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Dolayısıyla Müslüman medeniyetinde ilim adamları bilimin bütün dallarıyla ilgilenmişler, ürünler vermişler ve icatlarda bulunmuşlardır.¹³⁰

9. İslâm, bir hoşgörü medeniyetini insanlığa sunmuştur. İnanç, adalet, sevgi, hoşgörü ve tolerans, İslâm'la birlikte yeryüzünde zirve dönemlerini yaşamışlardır. Müslümanlar ulaştıkları bölgelerde felsefe, mantık, matematik, kimya ve tıp gibi bilimlerle ilgili mirası yok etmek yerine alıp, okuyup, değerlendirip ve eleştirdikten sonra geliştirme yolunu tercih etmişlerdir. Geçmiş medeniyetlerin birikimlerine Müslümanlar mesafeli durmamışlar, onların kültür ve sanattaki kalıntılarından yararlanmışlardır. Böylece medeniyetlerini ilerletmişler ve dünyanın en kadim medeniyetleri arasına katmışlardır. Hz. Peygamber'in Hayber fethinde Tevrat nüshalarını Yahudilere iade etmesi, Ankara'da Hacı Bayram Camii ile

¹²⁸ Sarıçam, Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 47-48.

¹²⁹ Sarıçam, Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 48.

¹³⁰ Sarıçam, Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 48.

Augustus Tapınağı (m.ö. 20-25) ve İstanbul'da Darülaceze'deki cami-havra-kilisenin her üçünün de bulunması bunun en güzel numunelerini bize göstermektedir. Dolayısıyla İslâm medeniyetinde "öteki, başkası" gibi bir ayırımın varlığı düşmanlık, yok etme ve yok sayma gibi eylemlere dönüşmemiştir. Roma İmparatorluğu içinde doğan Hıristiyanlık'a bakıldığında, bu din 400 yıl sonra ancak devlet tarafından kabullenilmiştir.¹³¹

10. İslâm terkipçi bir medeniyet anlayışını getirmiştir. Önceki medeniyetler, Asya, Afrika ve Avrupa topraklarının belirli bölgelerinde neş'et etmiştir. Müslümanlar ise, daha önce var olan medeniyetlerin birikimleriyle bir terkibe ulaşmıştır. Medeniyetimiz, Yunan medeniyetinden felsefe ve tıp; Fars medeniyetinden tıp, siyaset ve ahlâk; Hint medeniyetinden ise matematik konularında yararlanmışlardır. Bunlar basit bir kopyacılık şekliyle gerçekleşmemiş, bilakis ana kaynaklarının rehberliğinde özgün bir harmanlamayla özgün ve orijinal küresel ve evrensel bir medeniyet ortaya konulmuştur.¹³²

11. Kadim İslâm medeniyeti, belli bir ırkın ve coğrafyanın ürünü olmayıp başta Araplar, Türkler ve Farslar'ın ve diğer unsurların tesiriyle şekillenmiştir. Böylece çoğulcu ve katılımcı bir medeniyet teşekkül etmiştir. Dolayısıyla İslâm medeniyeti, bölge, ırk, soy, nesep, mezhep gibi sosyal ve kültürel çeşitliliğin semeresini taşımaktadır.¹³³

12. Evrensel bir medeniyeti dünyaya sunan İslâm, Grek-Roma medeniyeti ve Çağdaş Batı medeniyetiyle birlikte yerkürenin en kadim medeniyetlerini insanlığa hediye etmiştir. Ancak İslâm medeniyetinin âlemşümullüğü, diğer ikisinden ayrılmaktadır. Zira medeniyetimiz hem kaynağı, hem içeriği ve mahiyeti itibarıyla evrensel özelliği göstermektedir. Kaynağı açısından evrenseldir, çünkü bu medeniyetin kaynağı insanlar, evren ve Allah'tır. Dolayısıyla dışlayıcı olmayıp, birleştirici ve kuşatıcı bir niteliğe sahiptir. Nitekim son dinin içinden çıkan bir medeniyet olması da kapsayıcılık vasfını kazandırmaktadır. Mahiyeti bakımından evrenseldir, çünkü sunduğu yaşam ve varlık anlayışı bütün insanlığı kapsamaktadır. Medeniyetimizin kaynağı olan Kur'ân'ın takdim ettiği evren ve hayat anlayışı; hukuk ve ahlâk prensipleri, insana verdiği değer gibi konuları önemsemiş ve medeniyetlerin mirasçısı olarak kendinden önceki medeniyetlerden faydalanmıştır. Ayrıca İslâm, kendinden sonra bir din, kitap ve peygamber'in gelmeyeceği için, zaman bakımından da evrenseldir. Bu-

¹³¹ Sarıçam, Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 48-49.

¹³² Sarıçam, Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 49.

¹³³ Sarıçam, Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 49.

nunla birlikte İslâm yerli ve yereli de muhafaza ederek sahip olduklarını kemala ulaştırmıştır.¹³⁴

13. Denge üzerine inşa edilen bir medeniyet olarak İslâm, birey ve toplum, ruh ve madde, iman ve akıl, kulluk ve özgürlük, biyolojik ihtiyaçlar ve yüksek ahlâk niteliklerinin dengesini kurmayı hedefler. O, Hint çileciliğine de Hristyan ruhbanlığına da müsaade etmez. İslâm medeniyeti mensuplarına, dünya nimetlerinden meşrû ve makul ölçüler çerçevesinde faydalanmayı önerir. Duygu, düşünce, ahlâk ve davranışlarda dengeli tutumu esas alır, aşırılıklardan uzak durur ve orta yolu benimser. İslâm filozof ve düşünürleri de İslâm'ın sundukları çerçevesinde, düşünce ve öğretilerinde bu dengeli tutumu sürekli gözetmişlerdir. Müslümanlar da İslâm'ın tesiriyle evrenle, çevreyle ve başkalarıyla barış içerisinde yaşamın yollarını bulmuşlardır.¹³⁵

14. İslâm medeniyeti bir fıkıh/hukuk medeniyetidir. Bulunduğu bölge ve coğrafyalarda hukukun üstünlüğünü ve adaleti gerçekleştirecek bir sistem inşa etmiştir. Babil, Roma, Çin, Hind medeniyetlerinin aksine İslâm medeniyeti bir hukuk metodolojisi oluşturarak kanunları bunun üzerine oluşturmuştur. Bu durum kapsamlı literatür, hukuk birikimini, geleneğini, hukukçuların mantık, düşünce ve yorum güçlerini ve doktriner hukukçuluğun gücünü de ortaya koymaktadır.¹³⁶

15. İslâm medeniyeti emperyalist bir uygarlık özelliği taşımaz. Kendinden önceki ve sonraki medeniyetler gibi diğer yeryüzünün diğer coğrafyalarını sömürge amaç ve hedefi olmamıştır. Öncelikle İslâm'ın kendi ilkeleri buna izin ve fırsat vermez. İslâm topraklarına dahil olan bölgelerde yaşayan insanlar İslâm'ı kabul ederlerse, medeniyetin bir parçası durumuna geçerler. Aksi takdirde belirli vergiler vererek can, mal güvenliği içerisinde kendi din ve inançlarını yaşamalarına imkân tanınır. Dolayısıyla medeniyetimiz, insanı ve çevreyi ezen ve sömüren bir karakterin karşında olmuştur. Hatta Müslümanlar, başka toprakları işgal edip emperyalist bir gayeyle sömürmek yerine, kendi zenginliklerini oralara aktarmışlardır. Endülüs'ü de Şam ve Bağdat gibi medeniyet merkezi haline dönüştürmüşlerdir. İslâm coğrafyasının her tarafına ilim, kültür, sanat, mimari dolayısıyla medeniyet taşımışlardır. Hindistan'da İngilizlerin, Fransızların Cezayir'de yaptığı zulüm ve sömürge anlayışı, Osmanlı hâkimiyeti altındaki Balkanlar'da ve Emeviler'in hâkimiyeti altındaki Endülüs'te gözükmez. Hasılı İslâm medeniyetini; kitap medeniyeti, vakıf me-

¹³⁴ Sarıçam, Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 49.

¹³⁵ Sarıçam, Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 50.

¹³⁶ Sarıçam, Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 51-52.

deniyeti, cami medeniyeti gibi tanım ve tavsiflerle isimlendirmek de imkân dahilindedir.¹³⁷

16. İslâm medeniyetinde insan ne melek, ne de makinedir. İnsan maddî ve maneî özellikleri olan dual bir varlıktır.¹³⁸

17. İslâm medeniyeti ne ferdiyeti inkar eden sosyalist bir karakteri ne de ferdi öne çıkarıp toplumu öteleyen liberalist bir düşünceyi benimser. Dolayısıyla fert ve cemiyet birbirlerine feda edilmeksizin bir arada dengeli bir düzeni ve sentezi oluştururlar.¹³⁹

18. İslâm medeniyeti, köle-efendi, fakir-zengin, işçi-patron, beyaz-siyah gibi ayırıcı bir yöntemi asla benimsememiştir. Sınıf ve ayrıma tabi toplumsal bir proje, bu medeniyet havzasında görülmemiştir. Hz. Peygamber'i bir kölenin oğlunu ordunun başına komutan ataması, müezzini-nin Habeşli bir köle olması, yine Osmanlı Devleti'nde Habeşi Mehmet Ağa'nın, sultanların sürekli yanında olması bunu ortaya koyan örneklerdir. İslâm medeniyetinin geniş bir alanda söz sahibi olmasının temelinde, bahsi geçen hususu gerçekleştiren adalet bulunur.¹⁴⁰

19. İslâm; doğruluk, kurtuluş ve barış anılan bir medeniyeti insanlığa takdim etmiştir. Bu medeniyette barış asıldır, savaş ise arızî bir haldir. Medeniyetimizin doğuşu, gelişimi ve gerilemesi bu ilkeler çerçevesinde gerçekleşmiştir.¹⁴¹

İslâm, ulaştığı her yerde, yerel etnik gruplar tarafından devam ettirilen kültürel terkiplerin içine nüfuz etmiş, bunu birbirine bağlı gelenekler terkihi içindeki bir gelenek olarak gerçekleştirmiştir.¹⁴²

F. İslâm Medeniyetinde Değerler

İslâm medeniyetinin uygulamaya geçirdiği ana değerlere bakıldığında erdemler ortaya çıkmaktadır:

İnanç/tevhid, aile, sevgi, saygı, güven, can-mal-ırz güvenliği, özgecilik, dayanışma/yardımlaşma, doğruluk, ehliyet, adalet, eşitlik, istişare, hürriyet, çalışma, üretme, cömertlik/ihsan/isâr/infak, dostluk/arkadaşlık, cesaret/şecaat, merhamet, iyilik duygusu, haklar, affedicilik, sabır, tevekkül, hoşgörü, barış, edep/hayâ, tevazu...¹⁴³

¹³⁷ Sarıçam, Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 52.

¹³⁸ Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 2005, I, 46.

¹³⁹ Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, I, 46.

¹⁴⁰ Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, I, 48-49.

¹⁴¹ Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, I, 49.

¹⁴² M. G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, çev: İhsan Durdu, İstanbul 1993, I, 25.

¹⁴³ Sarıçam, Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 55.

Mevcut değerler, medeniyet tecrübelerinin ilimler, sanatlar, kurumlar, kısaca yüksek kültür çerçevesinde ortaya koyduğu tarihsel birikim, Müslümanlar için olduğu gibi bütün insanlık için kalıcı neticeleri beraberinde getirmiştir. İslâm'ın insanlığa sunduğu değerler, bütün insanları kuşatan, çağdan çağa, ülkeden ülkeye değişmeyen evrensel değerlerdir. Bu açıdan İslâm medeniyeti, insanlığın yaşadığı büyük ahlâki, sosyal ve iktisadî problemlere karşı değerleri önermektedir. Onun sunduğu değerler; din, ahlâk nizamı, felsefe, bilim, sanat vs. alanlarındaki düşünce esaslarını geliştirecek güçtedir.¹⁴⁴

G. Müslümanlık Medeniyeti ve Hıristiyanlık Medeniyeti

İslâm medeniyetinin Hıristiyan medeniyeti üzerindeki etkisi kapsamlı olmuştur. Bu tesir tıptan felsefeye kadar geniş bir sahayı kapsamaktadır. Mimari, çömllekçilik, cam sanatı, bahçecilik gibi alanlarda Batı medeniyeti, İslâm medeniyetinden yararlanmıştır. Tercüme faaliyetleri, ticaret ve diğer yollarla bu etkileşim devam etmiştir. Ancak Batı'nın haçlı seferleriyle İslâm dünyasına gelmesi var olan ilişkilerin boyutunu ve yön temini değiştirmiştir.¹⁴⁵

İslâm medeniyetinin Batı medeniyetinden farklılaştığı en önemli husus; onun başkalarını ezerek sömürerek değil de gönülleri fethederek, ruhlara hitap ederek nüfuz etmesidir. "Grek Medeniyeti'nde, en üstün değer, bilgiydi. Ama, bu bilgi, yine dünyaya dönük bir bilgidir. Meraktan, tecessüsten doğan bir bilgi. Odisseus'un serüvenlerinin kaynağı olan bilgi. Romalılar da, buna ek olarak, dünyaya hakimiyet idealini, yani başarı, kuvvet ve düzen idealini benimsemiş oldular. Halbuki: İslâm Medeniyeti'nde en büyük değer iyiliktir, erdemdir, yani fazilettir, hayırdır. Fârâbî'nin *Medinetü'l-Fazıla*'sında dediğı gibi, İslâm sitesi, fazilet esasına dayanan sitedir. İslâm şehri, ki toplumun temelidir, evet o şehir, ancak ve ancak 'fazilet esasına dayanırsa yaşar' inancı vardır. Yani devlet-i ebed-müddet fikri - ki bu fikir Osmanlılara, Selçuklulardan, Selçuklulara Abbasîlerden geçmiştir - İslâm'ın temel fikridir. Devlet, erdeme (fazilete) dayanır fikri. Yoksa, kuvvete veya bilgiye, yani sadece kuvvete veya sadece bilgiye, dünya bilgisine değil. Kuvveti de, bilgiyi de egemenliğinde tutan erdeme, hayra, iyiliğe dayanır. İşte bu yüzdendir ki, İslâm, ayrı bir medeniyettir. Ve bu medeniyetin milleti olan İslâm Milleti, asla Batı toplumunun, Batı Hıristiyan âleminin milletiyle özdeşleşemez."¹⁴⁶

¹⁴⁴ Sarıçam, Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 55-56.

¹⁴⁵ Will Durant, *İslâm Medeniyeti*, çev: Orhan Bahaeddin, İstanbul trz, 262.

¹⁴⁶ Sezai Karakoç, "Ülkemizin Geleceğı II", *Çıkış Yolu I*, II. Baskı, İstanbul 2003, 87.

Eski Çin ve Hint medeniyet ve dinlerine bakıldığında, onların medeniyetlerinin de başka ideaları temel aldığı görülmektedir. Sözgelimi inceliği, zarafeti veya insan psikolojisini, her şeyin fevkinde telakki etmişler, kimi zaman bir erdemi, örneğin tevazuyu ele almışlar ve onu aşırı şekilde yüceltmişler, bundan dolayı zillete düşmüşlerdir. Bu medeniyetler incelendiğinde, Doğu'nun da ayrı medeniyetlere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. "Bunlara bakarak, bütün bu medeniyetlerin, yani Doğu Medeniyetleriyle Batı Medeniyetlerinin ortasında filizlenmiş ve büyük bir millet kurmuş olan İslâm Medeniyeti'nin onlardan ayrı bir doğuş noktası, bir gelişme süreci ve bugün de bir bunalımı vardır."¹⁴⁷

İslâm medeniyeti Asya, Avrupa ve Afrika'da derin izler bırakmış ve aynı zamanda yerkürenin bu bölgelerinde kendinden önce var olan medeniyetleri de etkisi altına almıştır. "İlk çağın parlak Yunan Medeniyeti, bu medeniyete mirasçı olan Roma Medeniyeti, V. Asırda başlayan kavimler göçü ile yıkılıp, Garpta bir medeniyet çöküntüsü meydana gelirken, medeniyet çarkı ikinci defa doğuya doğru dönmüş, dünyaya İslâm Medeniyeti ışık tutmuş, Ortaçağın üstün medeniyeti olarak yer almıştır." Bu sebeple İslâm medeniyetine, Ortaçağ Doğu medeniyeti demek de mümkündür.¹⁴⁸

İlkçağ'da Akdeniz havzasında neş'et etmiş ve gelişmiş medeniyetler, günümüzün gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerinin ataları konumundadır. Bu medeniyetlerin hayat bulduğu ve geliştiği bölgeler şöyledir:

"İlkçağ'da Akdeniz havzasında doğmuş ve gelişmiş olan büyük medeniyetler şunlardır: Mezopotamya'da Sümer, Anadolu'da Hitit, Kuzey-Doğu Afrika'da Mısır medeniyetleri ile bu medeniyetlerin tesirinden kendisini kurtaramayan Ege, Yunan Medeniyetleri; Yunan Medeniyetiyle Doğu Medeniyetlerinin birleşmesinden meydana gelen 'Helenizm Devri Medeniyeti' ve nihayet bütün bu Akdeniz havzası medeniyetlerine mirasçı olan 'Roma Medeniyeti'dir." Son din olarak gelen İslâm'ın getirdiği medeniyet ile var olan Batı Medeniyetinin müspet yönlerinin sentezinden İslâm medeniyeti doğmuştur.¹⁴⁹ İslâm medeniyeti de, Balkan yarımadası, İtalya ve İspanya yarımadası kanalıyla Batı'ya geçmiş ve orada Hümanizm Çağı'nın, arkasında da Rönesans çağının başlamasına zemin hazırlamıştır.¹⁵⁰ Şu halde Batı dünyası, İslâm medeniyetinden yalnızca ilim

¹⁴⁷ Karakoç, "Ülkemizin Geleceği II", 87-88.

¹⁴⁸ S. Sırrı Üçer, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1969, 9.

¹⁴⁹ Üçer, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 9-10.

¹⁵⁰ Üçer, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 11.

sahasında değil, hayatın bütün alanlarında ve sanatta da önemli ilhamlar almıştır.¹⁵¹

SONUÇ

Sonuç olarak medeniyet, çeşitli halkların, düzenlerin ve inanışların neticesidir.¹⁵² İslâm medeniyeti de kendinden önceki medeniyetlerin birikimini ruhî bir birlik kalıbına dökmüş ve ırklar üstü birleşmenin sonucunda bir cemiyet teşekkül ettirmiştir.¹⁵³ Bu ruhî birliğin kaynağı da tevhid esasına dayanmaktadır.¹⁵⁴

Nihayetinde “Farabi’nin tasvir ettiği “medînetü’l-fâzıla” bir düşünce değil, İslâm Medeniyeti’nin gerçekleştirdiği kentlerin bir nevi prototipidir. Sadece Mekke, Medîne, Şam, Bağdat, İstanbul, Kahire, İsfahan, Şiraz v.b. eşsiz şehirleriyle değil, sayısız irili ufaklı şehirleriyle, âhiretten, cennetten yansıma bu şehirleriyle, İslâm Medeniyeti, varoluşa metafizik bir boyut kattığı gibi, kıyamet kopuncaya kadar bir kalıcılık hakkını sağlamış ve âdeta bu dünyadan öteki dünyaya mümkün geçişin en yumuşağını ve en mâkulünü ortaya koymuştur.”¹⁵⁵

İslâm medeniyeti, “Orta Çağ’da, batıların Ortadoğu dedikleri Güneybatı Asya’da doğan ve XX. Yüzyılda Batı Medeniyeti’nin ortaya çıkışına kadar Hindistan, Filipinler, Orta Asya, Orta Afrika, İspanya ve Orta Avrupa’ya kadar yayılan ve bugün aktif fonksiyonunu kaybetmiş olmakla beraber halen yaşayan bir medeniyetin adıdır.” Aynı zamanda bu medeniyet, aynı bölgelerde yaşayan ve İslâm’dan önce de medeniyet kurmuş olan Müslümanların müşterek medeniyetidir. Bu medeniyetin inşasında ve ihyasında Türk, Arap ve Acemler ortak dil ortaya koymuşlar. Nitekim bir Emevî medeniyeti, bir Abbasi, bir Selçuklu ve bir Osmanlı medeniyetinden söz etmek mümkündür. Hakikatte bunlar ayrı müstakil medeniyetler olmakla birlikte İslâm medeniyetinin gücü, zikri geçen medeniyetlerin sentezi bir medeniyet oluşundandır. Dolayısıyla İslâm medeniyetini, medeniyetlerin medeniyeti olarak ele almak gerekir.¹⁵⁶

Erdemli medeniyeti inşa eden Peygamber’in (s) sözleri ve uygulamaları, insanlık onuruna duyulan saygının gerçekleşmesine, zulüm ve vahşetin engellenmesine yönelik bir kaygının neticesi olarak dünya barışına büyük bir katkıda bulunmuştur. Bu sevgi ve barış selinin sayesinde

¹⁵¹ Sigrid Hunke, *Avrupa Üzerine Doğan İslâm Güneşi*, çev: Servet Sezgin, İstanbul 1997, 459-461.

¹⁵² Durant, *İslâm Medeniyeti*, 263.

¹⁵³ Bammatt, *Garp Medeniyetinin Kuruluşunda Müslümanların Rolü*, 8-9.

¹⁵⁴ Bammatt, *Garp Medeniyetinin Kuruluşunda Müslümanların Rolü*, 9.

¹⁵⁵ Sezai Karakoç, “Din ve Medeniyet”, Basın Bildirisi İstanbul 15 Mart 2008.

http://www.yucedirilis.org.tr/basin_bildirileri/basin21.html

¹⁵⁶ Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 35.

ki, O'nun takipçileri Kudüs'te, Bizans'ta, Endülüs'te ve Balkanlar'da farklı din, dil, kültür, ırk ve etnik kökenden gelen halkları bir arada ve birbirlerini yok etmeden yaşatmış ve yönetmiştir.

Medine'de neşvünema bulan erdemli tevhid medeniyeti, nihayetinde gelişip tekâmül etmiş ve kemâlâtın zirvesine ulaşmış insanlığa adalet, barış ve sevgiyi taşımış ve sunmuştur. Bu küresel ve evrensel inşa sayesindedir ki, uzun tarihi olan yerküre İslâm Medeniyeti'nin bahşettiği barış ve huzuru yüzyıllarca yaşama imkânına kavuşmuştur.

* * *

Abstract

Madına/City, Civilization, and The Islamic Civilization -From Madına/City to Madaniyya/Civilization-

The virtuous tawhid civilization which had been borned in "Madına" have progressed and attained to the summit of its development, and presented the justice, peace and love to all the humanity. By the universal construction, the earth with a long history have reached the possibility of living the peace and tranquil that the Islamic Civilization had granted.

Key words: Madına/City, civilization, Islamic Civilization, peace, justice.

